

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Al met al ben ik al lang blij dat het al af is: Een onderzoek naar het gebruik van al in het Nederlands

Klinkenberg, Amber

Citation

Klinkenberg, A. (2022). *Al met al ben ik al lang blij dat het al af is: Een onderzoek naar het gebruik van al in het Nederlands*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master thesis in the Leiden University Student Repository](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3294527>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Al met al ben ik al lang blij dat het al af is

Een onderzoek naar het gebruik van *al* in het Nederlands

Masterscriptie Neerlandistiek, specialisatie Nederlandse Taalkunde

Universiteit Leiden

Begeleider: Prof. Dr. L.C.J. Barbiers

Tweede lezer: Dr. R.J.U. Boogaart

Datum: 30 – 03 – 2022

Inhoud

Samenvatting	3
Voorwoord.....	4
Inleiding	5
1. De geschiedenis van <i>al</i>	6
1.1 <i>Al</i> in het Oudnederlands.....	7
1.2 <i>Al</i> in het Middelnederlands	7
1.3 <i>Al</i> in het Vroegnieuwederlands	9
1.4 De geschiedenis van <i>al</i>	9
1.5 <i>Al</i> in het huidige Nederlands.....	10
2. <i>Al</i> op zichzelf.....	10
2.1 <i>Al</i> als focuspartikel	10
2.2 <i>Al</i> als voegwoord.....	14
2.2.1 <i>Al</i> als voegwoord van toegeving	15
2.2.2 Concessief en conditioneel <i>al</i>	16
2.2.3 (al)hoewel.....	18
2.2.4 Als.....	19
2.2.5 Conclusie.....	19
2.3 <i>Al</i> dan niet	20
2.4 Daar zaten zeven kikkertjes <i>al</i> in een boerensloot.....	20
2.5 Conclusie.....	22
3. Universeel <i>al</i>	23
3.1 <i>Al</i> op zichzelf.....	23
3.2 <i>Al</i> als onderdeel van complexe universele kwantoren.....	26
3.3 Overall.....	27
3.4 Andere universele gebruiken van <i>al</i>	28
4. <i>Al</i> als versterker	29
4.1 <i>Al</i> en <i>als</i> als steeds.....	30
4.2 <i>Al</i> en <i>maar</i>	30
5. Overeenkomsten tussen de betekenissen.....	31
6. De interpretatie van <i>al</i> voorspellen met behulp van de context.....	33
7. Discussie.....	35
8. Conclusie.....	36
Vervolgonderzoek.....	36
9. Bibliografie.....	38

Samenvatting

Dit onderzoek gaat over *al*. *Al* heeft in het Nederlands veel uiteenlopende functies en kan in contexten gebruikt worden die op het eerste gezicht niet aan elkaar gerelateerd lijken te zijn. *Al* kan onder andere als focuspartikel gebruikt worden, als zelfstandig naamwoord, als onderdeel van verschillende woorden, als versterker en als voegwoord. In dit onderzoek probeer ik de functies en interpretaties van *al* dichter bij elkaar te brengen door te onderzoeken waar de betekenissen van *al* vandaan komen en wat ze met elkaar gemeen hebben. Door de evolutie van *al* van het Middelnederlands tot het heden te onderzoeken krijgen we een beter beeld van waar de huidige functies van *al* vandaan komen en kunnen we beter bepalen of bepaalde functies aan elkaar gelinkt zijn. Zo blijkt dat de meeste functies die *al* in het huidige Nederlands heeft in het Middelnederlands al in gebruik waren, zoals het universele gebruik, *al* als versterkend element en *al* als voegwoord. Ook komt *al* voor in verschillende woorden, zoals de complexe universele kwantoren en voegwoorden als *als* en *alhoewel*. Daarnaast bespreek ik een aantal ‘bijzondere’ gevallen van *al*. Ik probeer vervolgens vast te stellen of de verschillende functies die *al* in het huidige Nederlands heeft onder één centrale betekenis geschaard kunnen worden. Ik kom daarmee uit op een universele betekenis waar ik de meeste functies van *al* onder kan brengen. Vervolgens kijk ik of door middel van de syntactische context de functie van *al* in een bepaalde zin kan worden voorspeld. Hieruit blijkt dat veel functies een unieke plaats in de zin hebben en/of bepaalde constituenten kiezen die niet door andere functies gebruikt worden. Zo kan *al* als focuspartikel alleen binnen een DP voorkomen als er een NumP aanwezig is, en kan alleen het voegwoord *al* in SpecCP voorkomen. Zo kan er door middel van de syntactische context vaak voorspeld worden welke functie van *al* van toepassing is. Waar de syntaxis tekort schiet zijn er vaak andere aanwijzingen die duidelijk maken welke functie van *al* in een zin gebruikt wordt.

Voorwoord

Voor u ligt een masterscriptie geschreven als onderdeel van de opleiding Neerlandistiek specialisatie Nederlandse Taalkunde van Leiden Universiteit.

In deze masterscriptie heb ik mijn interesses – historische linguïstiek, syntaxis en semantiek – kunnen combineren. Er is naar mijn weten geen uitgebreid onderzoek naar het gebruik van *al* in het Nederlands gepubliceerd, dus ik hoop dat deze scriptie iets nieuws bijdraagt aan de Neerlandistiek.

Deze masterscriptie is geschreven in de periode september 2021 tot en met maart 2022. Hierdoor is deze scriptie geschreven in tijden van de coronapandemie. Hierdoor hebben onder andere al mijn feedbackgesprekken online plaatsgevonden. Hoewel dit het proces van het schrijven van een scriptie niet vergemakkelijkte, was het juist een uitdaging om in deze tijden mij door deze moeilijke, intensieve tijd heen te zetten. Zo heb ik niet alleen veel op theoretisch vlak geleerd van deze masterscriptie, maar heb ik ook veel persoonlijke ontwikkelingen meegemaakt. Door de lockdown was er soms weinig leuks te doen, en de druk van het schrijven van een masterscriptie was daardoor des te meer voelbaar. Gelukkig is het me gelukt om mijn scriptie af te maken, en nu de lockdown voorbij is kijk ik er naar uit om dit op een gepaste wijze te vieren.

Graag wil ik iedereen bedanken die mij heeft geholpen met de opzet, schrijven en afronden van mijn masterscriptie. In het bijzonder wil ik mijn begeleider Prof. dr. Sjef Barbiers bedanken voor zijn belangrijke rol in de vorming van deze scriptie. Ik ben vaak genoeg vastgelopen en kwijtgeraakt waar ik precies mee bezig was en zijn feedback heeft me altijd weer terug op de rails gebracht. Daarnaast wil ik mijn familie en vrienden bedanken voor de steun die zij mij hebben gegeven. Zij zijn soms de enigen die me aan het werk krijgen en ik ben blij dat ze altijd klaar staan om me een schop onder mijn kont te geven. Een masterscriptie is een behoorlijke opgave maar met dank aan iedereen heb ik dit belangrijke onderdeel van mijn studiecarière af kunnen ronden.

Inleiding

De zinnen hieronder in (1) zijn overgenomen uit Van Dale Online (“al”, z.d. -h). Het zijn voorbeeldzinnen bij het lemma *al*. Ze geven de verschillende functies van *al* in het Nederlands aan. In a-e lijkt *al* een universele betekenis te hebben, het selecteert alles in de set wat aan de door de context gegeven criteria voldoet. In f leidt *al* een bijzin in en in g is *al* een voorzetsel, in betekenis vergelijkbaar met ‘langs’. De functie van *al* in h is niet meteen duidelijk, het lijkt onderdeel te zijn van de PP *in een boerensloot*. Naast deze voorbeelden kan *al* op nog meer manieren gebruikt worden, zoals als focuspartikel in *ik ben er al* en *ik heb al zes truien*.

- (1)
- a. Ik heb al zijn leven geloofd dat hij dokter was.
 - b. Al uw moeite was vergeefs.
 - c. Al wie bankbiljetten namaakt, wordt gestraft.
 - d. Ik ben met fiets en al omgevallen.
 - e. Dat is niet al mijn schuld.
 - f. Ik ben ongelukkig, al ben ik net zo arm als jij.
 - g. Al de weide gaan.
 - h. Daar zaten zeven kikkertjes, al in een boerensloot.

Al wordt in het Nederlands dus veel gebruikt, in schijnbaar ongerelateerde contexten. Betekent dit dat er meerdere, verschillende lemma’s van *al* bestaan, elk met hun eigen betekenis? Of is er één lemma *al* dat in verschillende contexten voor kan komen? Mijn hypothese is dat er één lemma *al* bestaat met één betekenis. Deze betekenis in combinatie met de syntactische context waar *al* in geplaatst wordt leidt tot de verschillende interpretaties van *al* die we in het Nederlands hebben. Echter, dit is alleen mogelijk als de verschillende functies van *al* qua betekenis overeenkomsten vertonen.

De beste manier om woorden als *al* te onderzoeken is om één zo’n woord te nemen en hier grondig het gebruik en de interpretaties van te onderzoeken. In dit onderzoek volg ik het voorbeeld van Foolen (1993) die een uiteenzetting heeft gemaakt van het gebruik van *maar* en probeer ik de grammaticale eigenschappen van *al* in het Nederlands uiteen te zetten. *Al* is een veelvoorkomend woord in het Nederlands, in het Corpus Hedendaags Nederlands (CHN) (oktober 2021) – een corpus met 2,5 miljoen Nederlandse teksten – komt het zo’n 2,8 miljoen keer voor, wat neerkomt op zo’n 0,28% van het totale corpus. Als je kijkt naar de resultaten uit het corpus zie je dat *al* in zeer diverse contexten kan voorkomen, met verschillende interpretaties. *Al* kan onder andere als voegwoord voorkomen, als zelfstandig naamwoord en als een onbepaald voornaamwoord. Betekent dit dat er in het Nederlands meerdere lemma’s *al* bestaan, die er op toevallig hetzelfde uitzien? Of zijn al deze functies onderdeel van één en dezelfde *al*? Om deze vragen te beantwoorden heb ik een aantal deelvragen opgesteld:

- I. Wat is de geschiedenis van *al* in het Nederlands, welke betekenissen heeft het van het Oudnederlands tot het Modern Nederlands gehad?

- II. In wat voor syntactische contexten wordt *al* in het huidige Nederlands gebruikt en wat voor interpretatie heeft het daar?
- III. Kan er een verband gelegd worden tussen de verschillende interpretaties van *al*?
- IV. Kan de functie die *al* in een zin heeft gelinkt worden aan de syntactische context waarin het voorkomt?

Voor dit onderzoek kijk ik ook naar woorden waar *al* mogelijk onderdeel van is. *Al* lijkt in veel andere woorden voor te komen, maar voordat we kunnen concluderen dat *al* in elk woord waar /a/ en /l/ op elkaar volgen voorkomt, dient er eerst gekeken te worden naar de geschiedenis van deze woorden, om zo vast te stellen of er sprake is van het lemma *al* of dat het toeval is dat *al* in deze woorden voorkomt. Ik heb daarom voor de woorden die mogelijk het lemma *al* bevatten gebruik gemaakt van het Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT) (De Vries, Matthias, & Lammert A. Te Winkel et al. (eds.). 1864–1998)¹ en de etymologiebank² om zo goed mogelijk te kunnen bepalen of een voorkomen van *al* ook daadwerkelijk gerelateerd is aan het lemma waar ik me in dit onderzoek mee bezig hou.

In dit onderzoek probeer ik het gebruik van *al* in het Nederlands uiteen te zetten. In welke syntactische contexten kan *al* voorkomen en wat voegt *al* in deze contexten toe aan de betekenis? Om mijn deelvragen I-IV te beantwoorden zal ik in hoofdstuk 1 eerst de geschiedenis van *al* beschrijven, van het Oudnederlands tot het heden. Vervolgens zal ik in hoofdstuk 2 het gebruik van *al* op zichzelf bespreken, waarin onder andere *al* als focuspartikel en als voegwoord voorbij komen. In hoofdstuk 3 leg ik de universele functie van *al* uit, op zichzelf en als onderdeel van andere woorden. Hoofdstuk 4 gaat over *al* als versterkend element in een zin. Als alle interpretaties besproken zijn zal ik in hoofdstuk 5 de verschillende functies van *al* naast elkaar leggen en proberen vast te stellen hoeveel lemma's van *al* er in het Nederlands zijn. Ten slotte doe ik in hoofdstuk 6 een poging om vast te stellen welke interpretatie van *al* er geselecteerd wordt op basis van de syntactische omgeving. Dit onderzoek wordt samengevat en ter discussie gesteld in de conclusie en de discussie.

1. De geschiedenis van *al*

Om uiteindelijk de interpretaties van *al* te vergelijken en mogelijk aan elkaar te verbinden is het belangrijk om achtergrondinformatie te hebben over de herkomst van *al*. Hiermee kunnen we ontdekken of bepaalde interpretaties uit elkaar zijn ontstaan of dat *al* de functie van een ander woord heeft overgenomen. Naar mijn weten is er geen overzichtelijke samenvatting van de geschiedenis van *al* beschikbaar. Deze zal ik daarom

¹ Beschikbaar via: <https://ivdnt.org/woordenboeken/woordenboek-der-nederlandsche-taal/>

² Beschikbaar via: <https://etymologiebank.nl/>

met behulp van woordenboeken van het Oud-, Middel- en Vroegnieuwlands en de etymologiebank opstellen, en de eerste deelvraag zal in dit hoofdstuk beantwoord worden, te beginnen bij *al* in het Oudnederlands.

1.1 *Al* in het Oudnederlands

De eerste attestatie van *al* in het Oudnederlands komt volgens het Oudnederlandse Woordenboek (ONW)³ uit 507-800. In gerelateerde talen als het Oudsaksisch, Oudhoogduits en het Oudengels kwam *al* ook voor (Van Veen & van der Sijs, 1997). Uit de weinige informatie die we hebben over het Oudnederlands blijkt uit het Oudnederlandse woordenboek dat *al* voorkwam met vier betekenissen. De eerste betekenis was een ‘beschutte plaats’, en hieruit ontstonden plaatsnamen als Alost (nu Aalst) en Alburg (nu Aalborg) (“al”, z.d. -a). Daarnaast waren er twee universele betekenissen mogelijk.

In de eerste universele betekenis kon *al* zowel bijvoeglijk als zelfstandig gebruikt worden om een geheel aan te geven (“al”, z.d. -b). Door het gebruik van het naamvalsysteem waren er veel vormen van *al* in gebruik, waaronder *allen* voor de datief en accusatief en *alle* voor de nominatief vrouwelijk en de accusatief.

De tweede universele betekenis is ontstaan uit de accusatief onzijdig enkelvoud van de vorige betekenis en werd als bijwoord gebruikt met de betekenis ‘geheel’ (“al”, z.d. -c). Daarnaast kon deze vorm van *al* vertaald worden met ‘in alles’, zoals in (2).

- (2) Sin chela is uilo suoze, ande all is her niedsam.⁴
Zijn verhemelte is bijzonder zoet en hij is in alles aangenaam.

Tenslotte was er volgens het ONW één bron die *al* als onderschikkend voegwoord gebruikte, zoals in (3) (“al”, z.d. -d):

- (3) Ire beider sculde waren grozlich, al newæren sie nicht gelich.⁵
Hun beider schulden waren enorm, al waren ze niet gelijk.

Hoewel er maar één bron is die *al* op deze manier gebruikt, is het toch relevant om het hier te noemen. Het feit dat *al* in deze functie überhaupt in een bron voorkomt betekent dat deze interpretatie toen al beschikbaar was en mogelijk ook in andere bronnen voorkwam die verloren zijn gegaan. We komen in hoofdstuk 2.2.2 nog terug op dit concessieve gebruik van *al*.

1.2 *Al* in het Middelnederlands

In het Middelnederlands werd *al* volop gebruikt, in beduidend meer contexten dan in het Oudnederlands. De universele betekenis was in deze periode nog in omloop, nu ook als zelfstandig naamwoord met de betekenis ‘alles wat bestaat’. Omdat het Nederlands toen nog steeds gebruik maakte van het naamvalsysteem waren er ook veel verbuigingen van *al* in omloop, waaronder *alles* voor de genitief en *allen* voor de datief.

³ Beschikbaar via <https://gtb.ivdnt.org/search/>

⁴ Geschreven door Willeram van Ebersberg in (Expositio) Willerammi Eberspergensis Abbatis in Canticis Cantiorvm, ca. 1100, overgenomen uit het ONW

⁵ Afkomstig uit de Reimbibel, geschreven 1151-1200, overgenomen uit het ONW

Volgens het Middelnederlandse Woordenboek (MNW)⁶ werd *al* vaak gebruikt in teksten waarin Hoogduitse invloeden konden worden vastgesteld, wat een mogelijke verwantschap met het Hoogduits kan indiceren.

Al werd in het Middelnederlands ook als voorzetsel gebruikt met de betekenis ‘langs’, ‘door’ en ‘in den omvang van’, mogelijk onder invloed van het Franse *á l’* (“al”, z.d. -e). *Á* is een voorzetsel dat veel verschillende betekenissen heeft, waaronder ‘naar’ en ‘langs’. Door contact met het Frans is deze betekenis mogelijk overgedragen aan *al* omdat *al* en *á l’* (het voorzetsel in combinatie met een lidwoord *l’*) hetzelfde klinken en zo werd *al* ook gebruikt als voorzetsel, zoals in (4). In Vlaanderen wordt *al* volgens het MNW nog steeds als voorzetsel gebruikt mogelijk omdat het contact met het Frans daar nog meer aanwezig is dan in het Noordelijke taalgebied. In het Corpus Hedendaags Nederlands (oktober 2021) heb ik echter geen indicatie gevonden dat *al* nog als voorzetsel gebruikt wordt, en dus zal ik deze functie van *al* in dit onderzoek niet verder onderzoeken. In toekomstig onderzoek kan er met enquêtes of corpusonderzoek verder gekeken worden of deze functie van *al* nog in leven is in het Zuidelijke taalgebied.

- (4) Al enen wech sullen si tot di comen, ende al seven wegen sullen si vlyen van dinen aenscouwen.⁷
Langs een weg zullen zij tot u komen, en langs zeven wegen zullen zij vluchten van u aanschouwen.

Al kon ook als een soort contrasterend voegwoord gebruikt worden, zoals in (5) (“al”, z.d. -f). Deze betekenis kwam ook in het Oudnederlands al voor, zoals in 1.1 al duidelijk werd.

- (5) Al was hi hier te voren fel, hi en es nu niet.⁸
Al was hij hiervoor fel, hij is dat nu niet
Alhoewel hij hiervoor fel was, is hij dat nu niet.

Al werd in het Middelnederlands ook gebruikt in *also*, in de betekenis ‘als’, ‘indien’ en ‘zoals’ (“al”, z.d. -f). Dit werd soms afgekort tot *als* door apocope van de /o/. In hoofdstuk 2.2.4 kom ik nog terug op *als* en zal ik de relatie met *al* verder uitwerken.

Als laatste bestond het prefix *aal-* dat in samenstellingen werd gebruikt met de betekenis *volledig* of *geheel*, zoals in zin (6) (“al”, z.d. -g). *Ael* lijkt hier *eynde* te benadrukken, het is niet ‘gewoon’ het einde van de wereld, maar het *uiterste* einde.

- (6) Uyt 't ael-eynde van de wereltd.⁹
Uit het uiterste einde van de wereld.

⁶ Beschikbaar via <https://gtb.ivdnt.org/search/>

⁷ Uit Die bible in duytsche, geschreven door Jacob Jacobszoon vander Meer en Mauricius Yemantszoon ca. 1477, overgenomen uit het MNW

⁸ Uit Vanden vos Reinaerde 1401-1410, overgenomen uit het MNW

⁹ Geschreven door J. de Harduyn in 1629, overgenomen uit het MNW

1.3 *Al* in het Vroegnieuw Nederlands

Al had in het Vroegnieuw Nederlands nog steeds vooral een universele betekenis. In het *Brieven als Buit*¹⁰ corpus, een corpus bestaand uit brieven van lage bevolgingsklassen uit de 17^e en 18^e eeuw, wordt *al* vooral in deze betekenis gebruikt in combinatie met NP's:

- (7) Dat ick met vl suster en al de vrinden in goede gesonheijt ben.¹¹
Dat ik met uw liefde zuster en al de vrienden in goede gezondheid ben.

In dit corpus komt ook een andere betekenis van *al* voor die we in eerdere fasen nog niet tegen zijn gekomen, de temporele betekenis:

- (8) Ersame seer beminde vader ick Pieter germentsz laet ue weten als dat wij de brief al van ue ontfangen hebbe.¹²
Eerzame zeer beminde vader, ik Pieter Germentsz laat u weten dat wij de brief al van u ontvangen hebben.

In (8) wordt *al* geïnterpreteerd als *reeds*, de brief is eerder ontvangen door de spreker dan de spreker op basis van eerdere correspondentie had verwacht. *Al* geeft hier een oordeel over de duur van een periode en stelt dat deze periode kort is. Deze temporele functie komt in hoofdstuk 2.1 nog terug.

Ook wordt *al* in het Vroegnieuw Nederlands als voegwoord gebruikt:

- (9) Al ben ik arm, al heb ik veel gebreken, Al kan mijn hart van geen verdiensten spreken; Mijn hoop staat vast, dat Jezus voor mij bidt.¹³

Al lijkt in (9) wederom een tegenstellende functie te vervullen; ondanks alle gebreken die de schrijver heeft, blijft hij hopen dat Jezus voor hen bidt.

1.4 De geschiedenis van *al*

Op basis van de vorige hoofdstukken kunnen we door de geschiedenis van *al* heen een aantal betekenissen vaststellen. Ten eerste heeft *al* zo ver we kunnen herleiden een universele betekenis gehad. Door de jaren heen werd *al* in deze betekenis als bijvoeglijk naamwoord, zelfstandig naamwoord en als bijwoord gebruikt. De universele betekenis lijkt de oudste betekenis van *al* en is, zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien, nog springlevend.

Het gebruik van *al* als voegwoord is al in het Oudnederlands terug te vinden. Ook in de latere fasen van het Nederlands komt *al* nog steeds als voegwoord voor. Het voegwoord heeft een tegenstellende of concessieve functie en leidt meestal de bijzin in.

In het Vroegnieuw Nederlands komt voor het eerst de temporele betekenis voor bij *al*. Dit lijkt een recenter ontstane betekenis dan de andere betekenissen, omdat het niet

¹⁰ Beschikbaar via <https://brievenalsbuit.ivdnt.org/corpus-frontend/BaB/search/>

¹¹ Brief van Jacomijntje van Wouwe ca. 1665 uit het *Brieven als Buit* corpus, beschikbaar via: <https://ivdnt.org/corpora-lexica/brieven-als-buit/>

¹² Brief van Pieter Germentsz ca. 1661 uit het *Brieven als Buit* corpus

¹³ Uit de dichtwerken van Hieronymus van Alphen, 1793, overgenomen uit het WNT

voorkomt in de bronnen van het Oud- en Middelnederlands. Daarentegen zijn niet alle bronnen bewaard gebleven en dus is het niet uitgesloten dat *al* al eerder op deze manier gebruikt werd in het Nederlands.

1.5 *Al* in het huidige Nederlands

In het huidige Nederlands zijn veel van de betekenissen uit eerdere fasen van het Nederlands overleefd gebleven. De universele betekenis is nog volop aanwezig, zowel als zelfstandig naamwoord en als bijwoord en bijvoeglijk naamwoord. Ook de temporele betekenis wordt in het moderne taalgebruik nog veel gebruikt. Ook het concessieve voegwoord is nog in gebruik, naast een nieuwe interpretatie van *al* als voegwoord. In de volgende hoofdstukken zullen we meer inzoomen op een aantal functies van *al* in het huidige Nederlands. Bij elke functie analyseer ik wat *al* precies toevoegt aan de zin en op welke plaats in de syntactische structuur het zich bevindt. Ook kijk ik met wat voor soort constituenten *al* kan voorkomen. In het volgende hoofdstuk wordt besproken welke functies *al* op zichzelf kan hebben in het Nederlands.

2. *Al* op zichzelf

Al kan in het huidige Nederlands als losstaand woord voorkomen, en als onderdeel van andere woorden. In dit hoofdstuk worden de functies van *al* op zichzelf besproken. Bij elke functie worden de syntactische eigenschappen van *al* besproken en zal een mogelijke betekenis van *al* genoemd worden. In 2.1 wordt *al* als focuspartikel besproken en in 2.2 *al* als voegwoord. In 2.3 en 2.4 worden twee bijzondere functies van *al* besproken die niet onder het focuspartikel of voegwoord vallen.

2.1 *Al* als focuspartikel

Het Nederlands is doorspekt met het soort woorden die in (10) onderstreept zijn: partikels die een betekenis hebben die niet eenvoudig in het woordenboek neergezet kan worden. Deze partikels hebben enorm veel interpretaties, afhankelijk van de context, de plaats in de zin en prosodie. Daarnaast zijn partikels vooral belangrijk in gesproken Nederlands, en dus is het moeilijk om een grammaticale uitleg te geven over het gebruik van partikels. Linguïsten zijn door de complexiteit van deze ogenschijnlijk kleine woorden geïntrigeerd en dus wordt er veel onderzoek naar gedaan, in het bijzonder naar Nederlandse partikels (zie o.a. Foolen, 1993; Vismans, 1994; Barbiers, 1995; Van der Wouden, 2000; Hogeweg, 2009; Olmen, 2013; van der Wal & Rutten, 2015).

- (10) a. Ik heb al veel gedaan vandaag dus nu doe ik echt helemaal niks meer.
 b. Je bent toch niet helemaal gek geworden zeker?

Nederlandse partikels kunnen in zeer diverse contexten gebruikt kunnen worden. Foolen (1993) schaaft partikels onder de ‘niet-propositionele betekenis’ van een zin. Hieronder vallen onderdelen van een zin die geen eenduidige betekenis hebben maar die wel bijdragen aan de gehele betekenis van de zin, zoals zinstype en intonatie. Hieruit wordt ook duidelijk waarom partikels zo’n interessant onderwerp zijn, ze geven op een abstracte manier betekenis aan een zin die je niet eenvoudig los kan zien van de specifieke zin waarin het partikel voorkomt.

De functie van partikels wordt door Foolen (1993) als volgt gedefinieerd:

“Partikels veronderstellen altijd een communicatieproces, waarin een spreker, een hoorder, een propositionele inhoud, een houding, bedoeling, aannames, verwachtingen, preferenties met betrekking tot die propositionele inhoud, mogelijk voorafgaande en volgende uitingen aanwezig zijn of verondersteld kunnen worden. Partikels brengen altijd de propositionele inhoud op een of andere manier in verband met een aspect van deze communicatieve kontekst.” (Foolen, 1993 p. 33)

De definitie van Foolen is zeer ruim genomen, maar we kunnen er in ieder geval uit opmaken dat partikels geen onderdeel zijn van de propositionele inhoud van een zin. Daarnaast moeten partikels altijd in combinatie met de context vertaald worden en kan je moeilijk een op zichzelf staande betekenis vaststellen. Met dit onderzoek zal ik proberen te bewijzen dat dit echter niet onmogelijk is.

De verzameling partikels kan verder onderverdeeld worden, al bestaat er geen eenduidige verdeling. Foolen (1993) spreekt over *fokuspartikels* en *modale partikels*, Barbiers (1995) noemt ze *scalar focus particles* en *arithmetical particles* terwijl Van der Wouden (2000) *focuspartikels*, *schaalpartikels* en *modale partikels* onderscheidt. In dit onderzoek hou ik me enkel bezig met *al* en ga ik er van uit dat dit behoort tot de *focuspartikels*.

- (11) a. Zelfs jan is er al.
b. Al in de ochtend had ik mijn lunch opgegeten.

Een focuspartikel zegt zoals de naam al stelt, iets over een zinsdeel of woord dat in een zin focusaccent heeft. Het kan onderdeel zijn van de constituent met focus (11b) of op zichzelf staan (11a). Foolen (1993) stelt dat een kenmerk van focuspartikels is dat ze alternatieven creëren. Deze alternatieven kunnen scalair geordend zijn, maar er zijn ook focuspartikels waar dit niet nodig is. Voor *al* geldt dat de alternatieven scalair geordend zijn. Een zin als *Maartje is nu al thuis* ligt aan de vroege kant van de tijdslijn, *Maartje* is eerder thuis dan verwacht. Als je daarentegen zou zeggen *Maartje is nu pas thuis*, dan zou Maartje later dan verwacht thuiskomen en dus ligt dit alternatief aan de late kant van de tijdslijn. De schaal hoeft niet per se de tijdslijn te zijn, het kan bijvoorbeeld ook om kwantiteit gaan.

Focuspartikels kunnen dus in verschillende syntactische constructies voorkomen en kunnen veel soorten semantische argumenten hebben. Ze kunnen met bijna elke woordsoort een constituent vormen maar ook zelfstandig voorkomen. Daarnaast kunnen focuspartikels op veel plaatsen in de zin staan, zoals in (11) al te zien is, en zijn ze dus syntactisch gezien flexibel (Foolen, van Gerrevink, Hogeweg & Prawiro-Atmodjo, 2009). Partikels zorgen vaak voor subtiele betekenisverschillen, en zonder de context is het moeilijk om de betekenis van één specifiek partikel te beschrijven. Daarnaast verschilt de distributie van bepaalde partikels soms heel erg per taal, het Engelse partikel *only* heeft in het Nederlands zeker drie mogelijke vertalingen, afhankelijk van de context; *pas*, *maar* en *alleen* (Neeleman & van de Koot, 2021).

Veel onderzoek naar focuspartikels richt zich op één of meerdere specifieke partikels. Zo gaan Barbiers (1995) en Neeleman en van de Koot (2021) vooral over *pas* en richt Foolen (1993) zich op *maar*. In dit onderzoek hou ik me bezig met een partikel waar naar mijn weten nog geen uitgebreide artikelen over het gebruik als focuspartikel gepubliceerd zijn, namelijk *al*. *Al* wordt in een aantal artikelen terloops genoemd omdat het de tegenovergestelde temporele betekenis heeft van *pas* (Barbiers, 1995; Neeleman & van de Koot, 2021).

Al als partikel is dus flexibel; *al* kan in een PP voorkomen (12a en 12b), in de VP (12c, 12e en 12f) of als onderdeel van een nominale constituent (12c). In (12c) en (12e) kan *al* zowel onderdeel zijn van de VP als van de PP, afhankelijk van de interpretatie, zoals in (13) aangetoond wordt met een verplaatsingstest. Als *al* in (12c) onderdeel is van de PP betekent het dat de persoon vroeger is langsgekomen dan verwacht. De nadruk wordt gelegd op *in de ochtend*. Als *al* onderdeel is van de VP bedoelt de spreker dat de persoon die langskomt reeds langsgekomen is, en geeft het niet per se een oordeel over of de persoon vroeg of laat was langsgekomen. De tweede lezing is een neutralere stelling dan de eerste interpretatie. Voor (12e) geldt hetzelfde, in de eerste lezing met *al* als onderdeel van de PP wordt de nadruk gelegd op *100 euro*. Dit aantal is gezien de verwachting hoog, en dit wordt met *al* benadrukt. De tweede lezing is wederom een neutrale mededeling. Qua plaats in het constituent heeft *al* niet veel vrijheid, het staat meestal op de eerste plaats binnen het constituent, maar het kan in sommige gevallen ook op de laatste plaats voorkomen, zoals in (12c) en (12e) bij de eerste lezing. Wanneer het focuspartikel in een nominale constituent voorkomt, moet er altijd een telwoord aanwezig zijn. Daarnaast komt *al* in een PP bijna altijd met een tijdsaanduiding voor. Dit komt omdat het focuspartikel een schaal nodig heeft die het kan kwantificeren. In een nominale constituent is dit een schaal van hoeveelheid en in een PP is het een schaal van tijd. In (12b) komt *al* voor met een locatie, maar deze locatie geeft eigenlijk ook een tijd aan, als we mogen aannemen dat de spreker op reis was en de kinderen vroeg op de route, namelijk *al* in Utrecht, de chips wilden eten. Semantisch gezien is de PP dus een plaatsaanduiding, maar op pragmatisch gebied is het eerder een tijdsaanduiding.

- (12) a. *Al* in de ochtend is hij langsgekomen.
 b. *Al* in Utrecht wilden de kinderen de chips opeten.
 c. Hij is in de ochtend *al* langsgekomen.
 d. Ik heb *al* 100 euro gespaard.
 e. Ik heb 100 euro *al* gespaard.
 f. Hij is *al* geweest.
- (13) a. **In de ochtend** *al* is hij langsgekomen.
 b. **In de ochtend** is hij **al** langsgekomen.
 c. **100 euro** **al** heb ik gespaard.

d. **100 euro** heb ik **al** gespaard.

Al als focuspartikel kan aangeven dat een handeling reeds is uitgevoerd, hierbij kan er eventueel gespecificeerd worden wanneer de handeling is uitgevoerd maar dit is niet verplicht (14a). Daarnaast kan *al* aangeven dat een handeling eerder uitgevoerd is dan verwacht (14b). *Al* heeft in (14) een temporele functie, het zegt iets over een periode van tijd en geeft daar een kwalificatie aan.

- (14) a. Dat heb ik gisteren al gedaan.
b. Hij is al langs geweest om zijn fiets op te halen.

Daarnaast kan *al* iets zeggen over een telwoord, zoals in (15). In (15) geeft *al* aan dat zes gezien de tijd die verstreken is voor de zin geuit werd, een groot aantal is. *Al* als focuspartikel legt dus de nadruk op de lengte van bijvoorbeeld een tijdsperiode of een hoeveelheid van iets. Waar de focus op gelegd wordt wordt door de context bepaald.

- (15) Ik heb al zes honden uit het asiel gered.

Barbiers (1995) stelt dat een focuspartikel één centrale betekenis heeft die door middel van de context verschillende interpretaties heeft. Als het partikel voorkomt met bijvoorbeeld een temporele constituent, krijgt het een temporele interpretatie. Een woord heeft op deze manier niet meerdere betekenissen, maar meerdere varianten van de centrale betekenis die tot stand komen met behulp van de context. Zo kunnen de verschillende interpretaties van het partikel *pas* ondergebracht worden onder één centrale betekenis; de periode dat de propositie niet waar is is lang en de periode dat de propositie wel waar is is kort. In (16a) is de periode dat Jan werkt kort, terwijl de periode dat hij niet aan het werk was lang is.

- (16) a. Jan werkt pas sinds maandag.¹⁴
b. Jan werkt al sinds maandag.

Al geeft precies de tegenovergestelde interpretatie, de periode dat de propositie waar is is lang en de periode dat de propositie niet waar is is kort. In (16b) wordt de periode dat Jan werkt als lang bevonden. De verschillende betekenissen van *al* als focuspartikel zijn dus eigenlijk één centrale betekenis met verschillende interpretaties, afhankelijk van de context.

Het partikel *al* kan gecombineerd worden met veel andere partikels en andere bijwoorden. Deze combinaties leveren subtiele betekenisverschillen op. Zie de voorbeelden hieronder:

- A. ben jij dronken?
- B. ben jij ook al dronken?
- C. Ben jij al dronken?
- D. Ben jij ook dronken?
- E. Ben jij nou ook al dronken?

¹⁴ Voorbeeld (16) is overgenomen uit Barbiers (1995) waar het verschijnt als (22a) p. 57

F. Ben jij nou al dronken?

A is een neutrale ja/nee vraag. B kan betekenen dat er meerdere mensen dronken zijn, en de spreker vraagt aan de geadresseerde of hij er één van is. Het kan ook betekenen dat de spreker zelf dronken is en hij aan de luisteraar vraagt of voor hem hetzelfde geldt. In beide interpretaties geeft ook aan dat er tenminste één iemand is die dronken is. *Al* geeft aan dat het op de schaal van tijd vroeg is voor iemand om dronken te zijn. In C is *al* een focuspartikel en wordt een oordeel geveld over de verstreken tijd. In d is er minstens één iemand die dronken is (dit kan de spreker zelf zijn of iemand anders) en vraagt de spreker aan de luisteraar of voor hem hetzelfde geldt. In E is er tenminste één iemand dronken (dit is waarschijnlijk niet de spreker zelf) en de luisteraar schijnbaar ook. De spreker spreekt hier door middel van het uiten van deze vraag een negatief oordeel over uit. In F is *al* weer een focuspartikel. De periode die verstreken is voordat de luisteraar dronken was is kort. Echter, F kan ook juist het tegenovergestelde betekenen; het is de bedoeling dat de luisteraar dronken is en het duurt volgens de spreker te lang voordat de luisteraar op het punt aankomt dat hij dronken is, vergelijkbaar met een zin als *ben je nou al eens een keer dronken?* In deze interpretatie is de periode die verstreken is voordat de luisteraar dronken is lang. Omdat F een vraagzin is kan er geen waarheidsoordeel aan verbonden worden en dus is het onduidelijk welke periode kort is; die vóór het punt op de schaal of juist die erna. De combinatie van partikels in een zin kan dus significante interpretatieverschillen veroorzaken. De betekenis kan soms met behulp van intonatie en klemtoon ook nog subtiel aangepast worden.

In dit hoofdstuk komen verschillende hypothesen over de betekenis van *al* als focuspartikel voorbij. De eerste mogelijke betekenis kwam van Barbiers (1995); de periode dat de propositie waar is is lang en de periode dat de propositie niet waar is is kort. Daarnaast komt mijn betekenis aan bod; *Al* kiest leden van een set, waarbij de set door de context bepaald wordt. Daarnaast geeft *al* een oordeel over de tijd of hoeveelheid die in de context genoemd wordt. Pas in hoofdstuk 5 kan een definitieve keuze gemaakt worden welk van deze betekenissen het beste past bij de andere functies van *al*. Naar aanleiding van dit hoofdstuk kan in ieder geval vastgesteld worden dat de verschillende interpretaties van *al* als focuspartikel onder één betekenis geschaard kunnen worden. Deze betekenis wordt door de context ingevuld en leidt tot een focuspartikel met een temporele interpretatie of een interpretatie van hoeveelheid. Er zijn dus niet meerdere betekenissen van *al* als focuspartikel, maar meerdere interpretaties van dezelfde centrale betekenis. Om te zien of we hier uiteindelijk nog meer functies van *al* bij kunnen voegen gaan we in het volgende hoofdstuk door met *al* als voegwoord.

2.2 *Al* als voegwoord

Al kan, net als in eerdere fasen van het Nederlands, in het huidige Nederlands ook als voegwoord gebruikt worden. Daarnaast komt *al* ook voor in het veelgebruikte voegwoord *als*. In dit hoofdstuk wordt het gebruik van *al* als voegwoord uiteen gezet door eerst te kijken naar *al* als voegwoord van toegeving. Vervolgens komt een ander gebruik van *al* als voegwoord aan bod, namelijk het conditionele gebruik van *al* en wordt

deze functie vergeleken met het concessieve gebruik van *al*. Naast *al* op zichzelf zijn er ook voegwoorden waar *al* mogelijk onderdeel van is. Een aantal van deze voegwoorden worden in dit hoofdstuk besproken, beginnend in met het voegwoord *alhoewel* in 2.2.3 en *als* in 2.2.4. In 2.2.5 wordt dit hoofdstuk samengevat en wordt de betekenis van *al* als voegwoord bepaald.

2.2.1 *Al* als voegwoord van toegeving

Al is volgens Van Dale Online een onderschikkend voegwoord van toegeving oftewel een concessief voegwoord. We hebben hier in het hoofdstuk over het Oudnederlands *al* een voorbeeld van gezien (voorbeeld (3)). Daarnaast kan *al* volgens de Algemene Nederlandse Spraakkunst (ANS)¹⁵ fungeren als een voegwoord met een voorwaardelijke functie. *Al* geeft hier een soort tegenstelling aan:

(17) Het was ooit een mooi gebouw, *al* is daar nu weinig van over.

Zin (17) beschrijft een tijd waarin het gebouw mooi om te zien was, maar in de periode dat de zin uitgesproken wordt is deze situatie veranderd en is het gebouw niet zo mooi meer. *Al* is hier een toegevend voegwoord die de twee zinnen verbindt.

Een tegenstellende functie is niet ongebruikelijk voor woorden die ook als focuspartikel kunnen fungeren; *maar* kan op een vergelijkbare manier gebruikt worden als *al* (zie (18)), *al* lijkt *maar* een scherper contrast te schetsen dan *al*. In dit opzicht lijkt *meer* een pure tegenstelling te veronderstellen, terwijl *al* dit niet heeft. Foolen (1993) stelt dat er heel veel moeilijk te definiëren soorten tegenstellingen zijn, en dat voegwoorden elk andere soorten tegenstellingen aan kunnen geven. Daarnaast is *maar* een nevenschikkend voegwoord en *al* een onderschikkend voegwoord. Voor dit onderzoek is het niet belangrijk wat de precieze verschillen zijn tussen *al* en *maar*, ik wil hier slechts noemen dat *al* en *maar* meerdere overeenkomende functies hebben, zowel als voegwoord als als focuspartikel, wat er mogelijk op wijst dat er een relatie bestaat tussen de betekenis van een voegwoord en een focuspartikel.

(18) Het was ooit een mooi gebouw, *maar* daar is nu weinig van over.

Volgens de Van Dale wordt de tegenstellende vorm van *al* gebruikt in constructies waar een toegevende bijzin in voorkomt. De contrasterende bijzin is dus eigenlijk een soort concessieve bijzin, en dus is de *al* in voorwaardelijke bijzinnen en in concessieve bijzinnen hetzelfde lemma *al*. Deze betekenis blijkt vrij oud, in (9) zien we dat deze betekenis in de 18^e eeuw al gebruikt werd door een dichter.

Bij de contrasterende functie van *al* kan ook toegevoegd worden. Volgens de ANS heeft ook hier een versterkende functie, zoals in (19a). Hier hebben *ook* en *al* samen bereik over de hele bijzin. Wederom is dit vergelijkbaar met de functie als focuspartikel, in 2.1 hebben we al gezien dat het focuspartikel *al* gecombineerd kan worden met andere woorden, waaronder *ook*, zoals in (19b). Hier hoort *ook* bij *al*, dat op zijn beurt weer bij het werkwoord *zeuren* hoort.

¹⁵ Geraadpleegd via: <https://e-ans.ivdnt.org/>

- (19) a. Ook al ben ik niet moe, ik ga toch naar bed.
b. Kom jij ook al zeuren?

Zoals aan (17) en (19a) te zien is staat (*ook*) *al* als het *als* voegwoord functioneert altijd aan het begin van de bijzin, en kan de bijzin voorafgaan aan de hoofdzin of andersom. Net als bij *al* en *als* zorgt (*ook*) *al* voor inversie van het subject en de persoonsvorm in de bijzin.

Al kan ook onderdeel zijn van andere woorden die een tegenstelling aangeven, zoals *desalniettemin*, *alsnog* en *hoewel*. In hoofdstuk 1 bleek dat *al* al in het Middelnederlands een tegenstellende functie kon vervullen, en deze betekenis is dus tot in het huidige Nederlands relevant gebleven. In het 2.2.3 wordt dieper ingegaan op *alhoewel* en wordt een kleine vergelijking met het Engels gemaakt, maar eerst wordt in 2.2.2 een dialectvorm besproken waarbij *al* een iets andere functie vervult als voegwoord dan in het Standaardnederlands.

2.2.2 Concessief en conditioneel *al*

Zie de voorbeelden hieronder in (20) waar in (20a) *al* als voegwoord wordt gebruikt:

- (20) a. Al ben ik vroeg klaar, dan ga ik nog even hardlopen.
b. Als ik vroeg klaar ben ga ik nog even hardlopen.

In (20) is er sprake van een voorwaardelijke relatie; alleen wanneer de ene handeling sneller afgelopen is dan verwacht zal de volgende handeling gebeuren, anders niet. In b wordt deze relatie tot uiting gebracht met behulp van *als*, en in a door middel van *al*. *Al* vervult hier dus een conditionele functie. Volgens van Bree en van der Hee (2002) is (20a) een dialectvorm die in Zuid-Holland, Westfriesland en de omgeving van Valkenswaard voorkomt, naast de standaardvorm met *als* in plaats van *al* zoals in (20b).

Daarnaast bestaat er in het Nederlands concessief *al*, hieronder gedemonstreerd in (21):

- (21) Al ben ik lang onderweg, ik ga toch even kijken.

In deze functie geeft *al* een interpretatie vergelijkbaar met *ondanks*; ondanks de nadelige effecten zal de handeling toch uitgevoerd worden. Concessief en conditioneel *al* zijn syntactisch gezien identiek, beide voegwoorden staan altijd op de eerste plaats van de bijzin, en zorgen voor inversie van onderwerp en persoonsvorm in de bijzin. Hiermee verschillen ze van *als*, dat geen inversie veroorzaakt in de bijzin. *Al* als voegwoord en *als* staan dus niet op dezelfde positie in de syntactische structuur, *als* staat in C terwijl *al* in SpecCP staat. Dit wijst er op dat *al* geen ‘traditioneel’ voegwoord is, anders zou het net als de andere voegwoorden in C staan.

Van Bree en van der Hee (2002) zien een relatie tussen het concessieve en conditionele gebruik van *al*. Zij geven de volgende voorbeelden in (22) en (23) om deze relatie duidelijk te maken. Conditionele en concessieve zinnen kunnen gebruikt worden om dezelfde hoofdzin in te luiden. In (23c) en (23d) zie je dat focuserende

conditionaliteit en concessiviteit dezelfde waarheidswaarden uitdrukken en dat de zinnen in (22) qua betekenis vrij dicht bij elkaar liggen.

- (22) a. Als het mooi weer is, dan gaat hij naar het strand.¹⁶
 b. Welk weer het ook is (of het mooi weer is of niet), hij gaat naar het strand.
 c. Ook als het geen mooi weer (als het regent), gaat hij naar het strand.
 d. Al is het geen mooi weer (al regent het), dan gaat hij naar het strand.
- (23) a. gewone conditionaliteit: indien p, dan q¹⁷
 b. generaliserende conditionaliteit: indien p en indien -p, dan q
 c. focuserende conditionaliteit: ook indien -p, dan q
 d. concessiviteit: indien -p, dan toch q

Ze nemen aan dat beide functies ontstaan zijn uit de conditionele bijzin zonder voegwoord:

- (24) Regent het, dan gaat hij niet naar het strand¹⁸

Deze bijzin is volgens van Bree en van der Hee weer ontstaan uit een vraagzin; *regent het? Dan gaat hij niet naar het strand*. Op den duur werd de vraagzin als bijzin geïnterpreteerd en werd het één constructie (van Bree en van der Hee, 2002), zoals in (24), waaruit de bijzinnen met *al* zijn ontstaan. Van Bree en van der Hee geven hiervoor als argument dat de zinnen met *al* als voegwoord en de conditionele bijzin zonder voegwoord dezelfde woordvolgorde hebben, met de persoonsvorm voor het onderwerp. Aan de conditionele bijzin zonder voegwoord kon *al* volgens van Bree en van der Hee als versterker toegevoegd worden. Naar verloop van tijd verloor *al* zijn versterkende functie en werd het als voegwoord onderdeel van de conditionele bijzin. De concessieve interpretatie van *al* is volgens van Bree en van der Hee (2002) uit dezelfde constructie ontstaan, nadat conditioneel *al* ook een focuserende conditionele functie kreeg. *Al* zou dan van (22b) en (23b) overgaan naar (22c) en (23c). In (22b) en (23b) worden alle mogelijkheden genoemd en wordt gesteld dat ongeacht welk weer het is 'hij' naar het strand gaat. In (22c) en (23c) wordt de focus gelegd op de nadelige mogelijkheid en wordt deze dus benadrukt. *Al* heeft dan twee functies; het is een voegwoord en het legt de focus op een deel van de zin. Van Bree en van der Hee (2002) claimen dat deze ontwikkeling vervolgens nog een keer heeft plaatsgevonden, maar dan van focuserende conditionaliteit naar concessiviteit, dus van (22c) en (23c) naar (22d) en (23d). Ze kunnen geen directe verklaring vinden voor deze ontwikkelingen, maar claimen dat *al* geherïnterpreteerd kan worden en op den duur een andere functie aan kan nemen. Ook De Rooy (1965) claimt

¹⁶Deze voorbeelden zijn overgenomen uit van Bree en van der Hee (2002), waar ze verschijnen als (5), p. 172.

¹⁷ Deze voorbeelden zijn overgenomen uit van Bree en van der Hee (2002), waar ze verschijnen als (5'), p. 172.

¹⁸ Dit voorbeeld is overgenomen uit van Bree en van der Hee (2002), waar het voorkomt als (6), p. 173.

dat de concessieve zinnen met *al* uit de conditionele vraagzin maar ook hij geeft niet veel concrete argumenten voor deze hypothese.

Het lijkt onhandig dat er twee constructies in omloop zijn die zo op elkaar lijken maar verschillen van betekenis. Een mogelijke verklaring dat dit toch het geval is (afgezien van het feit dat het niet onmogelijk is om vergelijkbare constructies te hebben die van betekenis verschillen) is dat concessieve zinnen steeds vaker ook bevatten wat de functie van *al* deels overneemt. (21) kan wat mij betreft (als moedertaalspreker van het Nederlands) beginnen met *ook*, en de betekenis zou gelijk blijven. Als ik zelf een concessieve bijzin gebruik voeg ik er ook vaak *ook* aan toe. In de woordenboeken over het Oud-, Middel- en Vroegnieuwlands komt de functie van *ook* in concessieve zinnen nog niet voor. In de Van Dale Online komt deze functie wel voor. *Ook* is dus pas sinds het moderne Nederlands als voegwoord in gebruik in concessieve zinnen, terwijl *al* zoals we in 1.1 al gezien hebben al in het Oudnederlands gebruikt wordt als concessief voegwoord. Het is daarom aannemelijk dat *al* de concessieve betekenis toevoegt wanneer *ook* en *al* samen gebruikt worden in een concessieve context. Volgens Van Dale Online is *ook* in deze context een versterker, mogelijk omdat *al* zijn functie aan het verliezen is. Dit zou er op kunnen wijzen dat de betekenis van *al* *semantic bleaching* ondergaat en zijn betekenis langzaam verliest. Die functie wordt dan door een ander element overgenomen, mogelijk door *ook*. Als we kijken naar (22) is dit niet onwaarschijnlijk, mogelijk kan er een (22e) aan toegevoegd worden waarin focuserende concessiviteit op zijn plaats is. Dit is slechts een theorie, die in verder onderzoek mogelijk verder uitgezocht kan worden door middel van corpusonderzoek of oordelen van andere moedertaalsprekers.

2.2.3 (al)hoewel

Alhoewel en *hoewel* zijn net als *al* voegwoorden van toegeving. *Hoewel* bestaat uit het toegevend voegwoord *hoe* waar het versterkende *wel* aan toegevoegd is (de Vries, 1971). Volgens de ANS wordt *alhoewel* tot het formele taalgebruik gerekend. Volgens het WNT dient *al* als versterker en is het al sinds de 17^e eeuw in gebruik (“al”, z.d.-i). *Alhoewel* en *hoewel* bestaan al sinds de 17^e eeuw naast elkaar in het Nederlands. In het vorige hoofdstuk is *al* als voegwoord besproken en is vastgesteld dat *al* zich niet gedraagt als een traditioneel voegwoord. *(Al)hoewel* daarentegen kan wel als ‘echt’ voegwoord benoemd worden, het staat in de syntactische structuur in de C positie en zorgt niet voor inversie in de zin. Omdat *hoewel* ook zonder *al* uitgesproken kan worden en ook een ‘traditioneel’ voegwoord is, is het aannemelijk dat *hoewel* de betekenis draagt in *alhoewel*. Het is daarom niet gek dat *al* naar verloop van tijd wegvalt en dat alleen *hoewel* nog overblijft, vooral omdat *hoewel* al lange tijd in gebruik is in het Nederlands. Mogelijk verdwijnt *alhoewel* langzaamaan volledig uit het Nederlands en blijft alleen *hoewel* nog over.

De Engelse tegenhanger van *hoewel* gedraagt zich op een vergelijkbare manier als *alhoewel*. In het Engels kan zowel *although* als *though* gebruikt worden als vertaling van *(al)hoewel*. Ook daar kan *al* dus weggelaten worden. Mogelijk is in het informele Engels

de betekenis van *al* ook vervaagd en kan het daarom weggelaten worden in de uitspraak, maar is het nog steeds aanwezig in de dieptestructuur. Het verschil met het Nederlands is dat in het Nederlands beide onderdelen van *alhoewel* kunnen voorkomen in de zin, en in het Engels niet. Dit wijst er op dat in het Nederlands de beide elementen equivalent zijn, terwijl dit in het Engels (nog) niet zo is.

2.2.4 Als

Als is ontstaan, zoals ik in hoofdstuk 1.2 al heb genoemd, als een geapocopeerde vorm van *also*. *Also* is een samenstelling van *al* en *zo* (de Vries, 1971¹⁹). In het Oudnederlandse woordenboek komt *als* nog niet voor. In het MNW komen vier lemma's van *als* voor. De eerste betekenis is 'hals'. De tweede betekenis is de adverbiale genitiefvorm van *al* die vertaald wordt met 'in het geheel'. Daarnaast werd *als* in het Middelnederlands als afkorting van *alles* gebruikt, zoals in (25). Het had in het Middelnederlands dus vooral een universele betekenis, afgeleid van *al*. Toch kwam *als* ook al als voegwoord voor, net als *al* in de betekenis van 'alhoewel', 'ofschoon' en 'hoezeer'.

- (25) Vergiffenisse van als²⁰
Vergiffenis van alles

Volgens het WNT werd *als* vooral gebruikt in de uitdrukking *als ende als*, zoals in (26). De herhaling van *als* zorgde hierin voor een versterking van de uiting. In (26) zou de persoon de brieven dus beslist niet mogen lezen.

- (26) Ende beval hem als ende als, dat hi die lettren niet ne soude besien.²¹
En beval hem stellig, dat hij die brieven niet NEG zou bekijken.
En beval hem stellig de brieven niet te bekijken.

Als je de betekenissen van *al* en *als* vergelijkt zijn er veel overeenkomsten te vinden. De universele betekenissen zijn bij beide woorden aanwezig en ook kunnen beide woorden functioneren als voegwoord. Dit wijst er op dat *als* inderdaad uit *al* is ontstaan en dat ze aan elkaar gerelateerd zijn. Dan rijst de vraag, wordt *als* dan ook onder *al* opgeslagen in het lexicon? Ik heb in dit onderzoek lang niet alle functies van *als* besproken, en hier is ook geen ruimte voor in dit onderzoek. Ik kan daarom geen harde uitspraken doen over *als* en waar dit zich bevindt in het lexicon. Mogelijk kan in toekomstig onderzoek het gebruik van *als* in het Nederlands uiteengezet worden en kunnen overeenkomsten tussen het gebruik van *al* en *als* verder onderzocht worden.

2.2.5 Conclusie

Net als *al* in het algemeen heeft het voegwoord *al* ook verschillende interpretaties. Maar zoals we in dit hoofdstuk gezien hebben liggen deze betekenissen erg dicht bij elkaar en kan verklaard worden hoe ze uit elkaar zijn ontstaan. Alle vormen van *al* als voegwoord zijn dus één en hetzelfde *al*. De voegwoorden die van *al* zijn afgeleid zijn

¹⁹ Geraadpleegd via etymologiebank.nl

²⁰ Uit Roemer Visscher's Zinne-Poppen ca. 1600. Overgenomen uit het WNT.

²¹ Uit Vanden vos Reinaerde 1401-1410, overgenomen uit het MNW.

moeilijker met elkaar in verband te brengen, zoals ik hierboven al zei heeft *als* nog veel meer functies dan alleen de voegwoordelijke functie en ik wil niet te voorbarig zijn door dit soort voegwoorden ook onder het lemma *al* te plaatsen. De van *al* afgeleide voegwoorden zullen dus ook niet meegenomen worden bij het opstellen van een centrale betekenis van *al*. Uit dit hoofdstuk kunnen we concluderen dat *al* als voegwoord vooral een conditionele en concessieve betekenis heeft. De ene betekenis is waarschijnlijk uit de andere ontstaan, en op basis van van Bree en van der Hee (2002) en de gegevens uit het Oudnederlands waar de conditionele functie in voorkwam lijkt het dat de concessieve functie is ontstaan uit de conditionele functie.

Al als voegwoord staat in de syntactische structuur in SpecCP en niet, zoals de meeste voegwoorden, in C. Ik heb hier geen verklaring voor, ik kan enkel concluderen dat *al* zich niet gedraagt als de meeste andere voegwoorden. De conditionele en concessieve *al* kunnen op basis van syntactische informatie niet van elkaar onderscheiden worden, daar is informatie uit de context voor nodig.

2.3 *Al dan niet*

Zie voorbeeld (27):

(27) Hij weet nog niet of hij *al dan niet* mee gaat.

In dit voorbeeld betekent *al dan niet* iets in de trant van *wel of niet*. De uitdrukking lijkt compositioneel te zijn, elk onderdeel draagt een deel van de betekenis bij, waarbij *al dan* de betekenis *wel* bijdraagt. Deze betekenis van *al* zijn we tot zover nog niet tegengekomen. In (27) hoort *al dan niet* bij *mee gaat* maar het is geen verplicht onderdeel van de constituent, het kan weggelaten worden en is dus een soort adjunct. Adjuncten hebben gewoonlijk de functie om extra informatie te geven over de context. In het geval van (27) geeft *al dan niet* de opties weer die de persoon kan kiezen; hij kan kiezen of hij wel meegaat of niet meegaat. In principe is het noemen van deze opties onnodig, het zijn immers de enige twee opties die mogelijk zijn. Het feit dat de opties toch expliciet genoemd worden heeft dus niet per se iets te maken met het geven van extra informatie, maar meer met het benadrukken van een deel van de zin of met een stijlkeuze die de spreker maakt.

Volgens de ANS is *al dan niet* een versteende uitdrukking. De individuele functie van *al* hier is dus niet meer gerelateerd aan het losse *al*. *Al* in deze constructie wordt dus niet ondergebracht onder het lemma *al* in het lexicon. Echter, de gehele constructie *al dan niet* kan mogelijk wel onder *al* geplaatst worden. In hoofdstuk 5 kom ik nog terug op alle functies van *al* en zal ik deze betekenis ook onder *al* scharen.

2.4 *Daar zaten zeven kikkertjes al in een boerensloot*

In de inleiding noemde ik een voorbeeld uit een bekend Nederlands kinderliedje, hier herhaald in (28). De vraag is wat de functie is van *al* in deze zin, omdat deze niet onder een van de eerder besproken functies lijkt te vallen. In de Van Dale Online wordt de

functie van *al* in deze zin omschreven als ‘stopwoord’, en draagt het dus qua betekenis niets bij.

(28) Daar zaten zeven kikkertjes *al* in een boerensloot.

Al is in (28) onderdeel van de PP, zoals uit de constituenttesten blijkt:

- Daar zaten, *al* in een boerensloot, zeven kikkertjes.
- Waar zaten zeven kikkertjes? *Al* in een boerensloot.
- Daar zaten zeven kikkertjes daar.

Al is geen verplicht onderdeel van de PP, de zin is ook grammaticaal correct zonder *al*. *Al* lijkt hier net als een focuspartikel te fungeren, het legt de nadruk op de locatie van de kikkers. Omdat (28) een zin uit een kinderliedje is, is het een niet heel erg gebruikelijke zin, *al* kan niet aan elke bijwoordelijke bepaling toegevoegd worden om nadruk te leggen:

- (29) a. Drie mannen zaten *al* aan de tafel.
 b. De eenden liepen *al* op de straat.

Zin (29a) is grammaticaal, maar *al* heeft hier de betekenis ‘reeds’ en dus is het niet dezelfde interpretatie van *al* als in (28) maar van het focuspartikel. Dit wordt duidelijk als je de interne structuur van beide zinnen vergelijkt, in (28) is *al* onderdeel van de PP terwijl *al* in (29a) bij het werkwoord *zaten* hoort. Omdat de PP en *al* in (29a) geen constituent vormen zoals in (28) hebben ze niet dezelfde interpretatie.

- Aan de tafel zaten *al* drie mannen.
- Waar zaten de mannen *al*? aan de tafel.
- Drie mannen zaten *al* daar.

Als je de zinsdelen in (29) omdraait krijg je de zinnen in (30). Hierbij hoort *al* wel bij de PP's, net zoals in (28). (30a), de zin met een zelfstandig naamwoord en een telwoord, lijkt meer acceptabel in het Nederlands dan (30b) met een zelfstandig naamwoord en een bepaald lidwoord. De zin met een onbepaald lidwoord (30c) is ook acceptabel, waarschijnlijk omdat het onbepaalde lidwoord *een* tegelijkertijd een telwoord is. Hierdoor heeft *een eend* een specifieke kwantiteit en kan *al* het als argument nemen. De twijfelachtige aanvaardbaarheid van (30b) wijst er op dat we in deze zinnen met het focuspartikel te maken hebben, omdat deze alleen in een nominale constituent kunnen voorkomen als er een telwoord aanwezig is, of als de PP pragmatisch een tijd of hoeveelheid aangeeft, net als in het eerdere voorbeeld *al in Utrecht wilden de kinderen de chips opeten* (voorbeeld (12b)).

- (30) a. *Al* aan de tafel zaten drie mannen.
 b. ?*Al* op de straat liepen de eenden.²²
 c. *Al* op de straat liep een eend.

²² In dit onderzoek gebruik ik * om de ongrammaticaliteit van een zin aan te geven, en ? om aan te geven dat een zin niet direct ongrammaticaal is, maar op zijn minst gemarkeerd en/of twijfelachtig.

Al in (28) lijkt qua functie op *o* in (30). Beide woorden lijken niet per se een propositionele betekenis te hebben, maar lijken meer aanwezig te zijn om de zin beter te laten lopen. Dit lijkt niet heel vreemd als je bedenkt dat (28) uit een kinderliedje komt, soms moeten er bepaalde woorden gebruikt worden of extra woorden toegevoegd worden om het verloop van de zin te verbeteren. Het gebruik van *al* in (28) lijkt dus vooral een stijlkeuze geweest te zijn, en *al* lijkt dus geen noodzakelijke talige functie te vervullen. Dit blijkt ook uit het feit dat deze interpretatie van *al* voor zover ik weet niet in het gewone taalgebruik voorkomt. Het is daarom aannemelijk dat dit een versteende uitdrukking is waar *al* niet onder het ‘gewone’ lemma *al* valt. De uitdrukking is in zijn geheel opgeslagen in het lexicon.

- (31) a. Hij rijdt in donkere nachten, op zijn paardje *o* zo snel.
 b. *O* dennenboom *o* dennenboom, wat zijn uw takken wonderschoon.

Er is nog een liedje waarin *al* voorkomt met een PP, zoals hieronder blijkt in (32):

- (32) Ik heb een potje met vet, *al* op de tafel gezet.

- Ik heb een potje met vet daar gezet.
- Ik heb, *al* op de tafel, een potje met vet gezet.
- Waar heb ik het potje vet gezet? *Al* op de tafel.
- Ik heb een potje met vet *al* daar gezet.
- Ik heb, op de tafel, een potje met vet *al* gezet.
- Waar heb ik het potje vet *al* gezet? *Op* de tafel.

Al kan zich hier in de PP bevinden, net als in (28), of het kan bij het werkwoord *gezet* horen. Als we kijken naar de intonatie die deze zin in het liedje heeft zou ik *al* hier bij de PP rekenen, en dus bevindt het zich in Spec.PP. Ook hier lijkt *al* vooral een stilistische functie te vervullen, het wordt slechts gebruikt als opvulling of om nadruk op de locatie van het potje met vet te leggen, dus op *op de tafel*.

Temporele en directionele PP's zijn de enige PP's die gemodificeerd kunnen worden door een bijwoord of een AdvP (Broekhuis, 2013). De PP's in (28) en (32) bevatten beiden een directioneel voorzetsel. Het is daarom mogelijk dat *al* een soort bijwoord is die de PP modificeert. Dit verklaart waarom *al* niet in elke PP deze functie kan vervullen, als *al* aan niet-directionele of temporele PP's wordt toegevoegd fungeert *al* als focuspartikel omdat deze PP's niet gemodificeerd worden door *al* als AdvP.

2.5 Conclusie

In dit hoofdstuk zijn er veel verschillende betekenissen van *al* voorbij gekomen. Ten eerste hebben we het focuspartikel die alternatieven scalair ordent. Daarnaast hebben we het voegwoord met de conditionele of concessieve betekenis die mogelijk uit elkaar zijn ontstaan. Zoals eerder genoemd zullen afgeleide voegwoorden van *al* niet meegenomen worden in de centrale betekenis omdat deze waarschijnlijk een eigen lemma hebben in het lexicon. Ook vaste en versteende uitdrukkingen met *al* worden niet meegenomen in de centrale betekenis. Het is van belang dat we deze instanties van *al* wel bespreken om vast te stellen welke functies *al* door de jaren heen heeft gehad, maar

ze zijn niet meer te linken aan het lemma *al*. Daarom is het niet nodig om te proberen de vaste uitdrukkingen die in dit hoofdstuk besproken zijn aan het lemma *al* te linken.

3. Universeel *al*

De universele interpretatie van *al* is zoals eerder genoemd de oudste betekenis van *al*. Universeel *al* als zelfstandig naamwoord is tegenwoordig minder gebruikelijk dan vroeger, maar als pre-determiner en als onderdeel van universele kwantoren wordt *al* nog wel vaak gebruikt. In dit hoofdstuk bespreek ik drie varianten van het universele gebruik van *al*; op zichzelf, als onderdeel van complexe universele kwantoren en als onderdeel van andere woorden waarin *al* een universele interpretatie heeft.

In het Nederlands bestaan er een aantal universele kwantoren:

- We hebben alles ingepakt.
- Jij hebt altijd geluk.
- Ze zijn allemaal weggegaan.
- Ik kom hem overal tegen.

Volgens de etymologiebank bevatten al deze kwantoren *al*. Daarnaast kan *al* op zichzelf ook een universele betekenis hebben en kan het als suffix aan een ander woord toegevoegd worden:

- Al mijn kleren zijn gewassen.
- Algemeen, desalniettemin, alhoewel

Maar *al* op zichzelf kan ook een universele functie uitdragen, zoals in het volgende hoofdstuk zal blijken.

3.1 *Al op zichzelf*

Zie het voorbeeld hieronder in (33):

(33) Piet heeft al zijn spullen ingepakt.

Al is in (33) een pre-determiner (Roehrs, 2020) en heeft bereik over *zijn spullen*. *Al* geeft hier aan dat het geheel van de spullen bedoeld wordt, er zijn geen spullen van Piet die niet ingepakt zijn.

(34) Piet heeft alle spullen ingepakt.

Zin (33) en (34) zijn vergelijkbaar, in beide zinnen wordt het geheel van de spullen van Piet ingepakt. Het verschil tussen de twee zinnen is dat (33) een bezittelijk voornaamwoord bevat die in de D-positie staat. Bij (34) kan er geen woord in de D-positie toegevoegd worden en dus kunnen we aannemen dat de D-positie bezet is. *Alle* zou dus in (34) een soort determiner kunnen zijn.

Alle moet een determiner bevatten, de D positie is bezet:

- (35) a. al het zout
 b. alle zout
 c. *alle het zout

Betekent dit dan dat *alle* bestaat uit *al* en een lidwoord? Broekhuis en van Dikken (2018) claimt van niet. De onderzoekers geven meerdere argumenten voor hun claim. Eén van deze argumenten is dat omdat een nominale frase met *alle* zowel een specifieke als een existentiële lezing kan hebben, er geen lidwoord aanwezig kan zijn in *alle*. In (36a) verwijst *alle zebra's* naar een specifieke set zebra's die in de situatie aanwezig zijn. (36b) daarentegen verwijst naar alle zebra's die in de wereld bestaan. Om zo'n existentiële lezing als in (36b) mogelijk te maken kan *alle* geen lidwoord bevatten omdat *al* + lidwoord geen existentiële lezing kan hebben, zoals uit (37) blijkt.

- (36) a. Alle zebra's kwamen plotseling op ons af. [specific]²³
 all zebras came suddenly at us prt.
 b. Alle zebra's zijn gestreept. [generic]
 all zebras are striped
- (37) a. Al de zebra's kwamen plotseling op ons af. [specific]²⁴
 all the zebras came suddenly at us prt.
 'All the zebras suddenly came running towards us.'
 b. #Al de zebra's zijn gestreept. [generic]
 all the zebras are striped

Op basis van (38) blijkt dat het argument van Broekhuis en van Dikken niet klopt, tenminste niet voor een onzijdig *mass noun* als *zout*. *Al + het* geeft wel degelijk een existentiële lezing aan (38b) en verwijst naar al het zout dat bestaat, en dit betekent dat *al* in combinatie met een lidwoord wel een existentiële interpretatie kan geven en dat *alles* dus wel een lidwoord kan bevatten. Hetzelfde geldt voor (39) en (40). Het verschil tussen de voorbeelden aan Broekhuis en van Dikken en (38) t/m (40) is mogelijk het feit dat *zout*, *goud* en *afval* *het*-woorden zijn en *zebra's* een *de*-woord. Een existentiële betekenis kan alleen met een meervoud gemaakt worden. Omdat veel meervoudige zelfstandig naamwoorden in het Nederlands met *de* voorkomen is het niet altijd mogelijk om een existentiële betekenis te creëren met een zelfstandig naamwoord, alleen met zelfstandig naamwoorden die in het meervoud *het* als lidwoord aannemen. Er zijn eigenlijk geen meervoudige woorden in het Nederlands die *het* aannemen, de enige mogelijkheid die bestaat is woorden die geen enkelvoud of meervoud zijn. Dit zijn *mass nouns* zoals ik in (38) t/m (40) heb gebruikt. Omdat deze woorden geen specifieke hoeveelheid aangeven en toch met *het* voorkomen, kunnen ze zowel een specifieke als een existentiële betekenis genereren.

- (38) a. Al het zout is op. [specifiek]
 b. Al het zout is wit. [existentieel]
- (39) a. Al het goud ligt in de kluis. [specifiek]
 b. Al het goud glimt. [existentieel]
- (40) a. Al het afval werd weggebracht. [specifiek]
 b. Al het afval is slecht voor het milieu. [existentieel]

²³ (36) is overgenomen uit Broekhuis & van Dikken (2018) waar het verschijnt als (10), p. 948.

²⁴ (37) is overgenomen uit Broekhuis & van Dikken (2018) waar het verschijnt als (11), p. 949.

Een ander argument tegen de fusie van *al* en het lidwoord in *alles* is volgens Broekhuis en van Dikken dat *alle high degree quantification* kan uitdrukken, terwijl *al de* dit niet kan, zoals ze in (41) illustreren. Net als in (36) en (37) gebruiken ze voor hun voorbeelden alleen niet-onzijdige woorden en kunnen ze daarom niks zeggen over onzijdige woorden. Dit is belangrijk, want er lijkt een verschil te zijn tussen *al de* en *al het* bij *high degree qualification*. (42) is een voorbeeld van een onzijdig woord waar *al +* lidwoord wel gebruikt kan worden voor *high degree quantification*. Dit voorbeeld is in het Engels ook grammaticaal; *it made all the difference*.

- (41) a. Ik heb alle/*al de tijd.²⁵
 I have all/all the time
 ‘I have lots of time.’
 b. Er is alle/*al de reden tot klagen.
 there is all/all the reason to complaining
 ‘There is every reason to complain.’
 c. Er was alle/*al de gelegenheid tot het stellen van vragen.
 there was all/all the opportunity to the posing of questions
 ‘There was every opportunity to ask questions.’

(42) Dat hij ons kwam helpen maakte al het verschil.

Uit corpusonderzoek blijkt bovendien dat de claim van Broekhuis en van Dikken (2018) niet helemaal in lijn is met de werkelijkheid. In het CHN komt *al het* voor met bijvoorbeeld *verschil om high degree quantification* uit te drukken en er zijn zelfs een aantal instanties waar *al de* gebruikt wordt, zoals in (43) en (44).

- (43) De bovenstaande sectoren in Suriname zijn altijd gezien als stiefkind en hebben **al de tijd** stiefkinderlijke behandeling gekregen van de overheid. Met vele beloftes ten spijt, meestal vlak voor de verkiezingen, werden de beloftes niet ingelost door de regeringen. Niet alleen door de vorige regering, maar de voormalige regeringen hebben zich hieraan eveneens schuldig gemaakt.²⁶
- (44) We hebben echter nog **al de tijd** om hieraan te sleutelen. Vergeet niet dat we weer winnen. En daar komt het in het voetbal toch op aan? Hopelijk doorspartelen we de maand november goed. De aanloop naar de zwaardere duels is alvast gezet.²⁷

Mijn theorie is dat *alle* bestaat uit *al + de*. De reden dat de voorbeelden in (35) ongrammaticaal zijn is omdat de constructie overbodig is. Als *alle* bestaat uit *al* en het lidwoord *de* is het niet nodig om nog een constructie te hebben die bestaat uit *al* en *de*. Echter, de constructie *al + het* is wel noodzakelijk, omdat *alle* niet gebruikt kan worden bij

²⁵ (41) is overgenomen uit Broekhuis & van Dikken (2018), waar het verschijnt als (12), p. 949.

²⁶ Overgenomen uit het Corpus Hedendaags Nederlands (CHN), geraadpleegd via <https://portal.clarin.inl.nl/corpus-frontend-chn/chn-extern/search/>

²⁷ Overgenomen uit het Corpus Hedendaags Nederlands (CHN), geraadpleegd via <https://portal.clarin.inl.nl/corpus-frontend-chn/chn-extern/search/>

onzijdige niet-meervouden. De enige onzijdige niet-meervoudige woorden in het Nederlands zijn *mass nouns* en dus zijn dit de enige woorden waar *al* + lidwoord een generieke interpretatie kan genereren en *high degree quantification* kan uitdrukken. Broekhuis en van Dikken maken zo nu en dan onderscheid tussen *count nouns* en *mass nouns* en tussenzijdige en onzijdige woorden maar noemen niet echt verschillen tussen deze categorieën. In dit onderzoek heb ik geprobeerd een verklaring te vinden voor de verschillen tussen deze categorieën.

3.2 *Al* als onderdeel van complexe universele kwantoren

Kwantoren zijn een populair onderzoeksonderwerp voor linguïsten, vooral kwantoren uit Germaanse talen. Kwantoren in het Nederlands kunnen op veel plaatsen in de zin voorkomen, als modifiers, als onafhankelijk argument of als *floating quantifier* (FQ) (Dikken & Broekhuis, 2012). Veel onderzoek naar kwantoren is daarom gericht op de syntaxis en de semantiek van de kwantoren (zie o.a. Jackendoff, 1968; Giusti, 2010; Bobaljik, 2003; Cirillo, 2009), maar er is nog weinig onderzoek gedaan naar de morfologie en de geschiedenis van kwantoren. In deze sectie beschrijf ik de morfologische onderdelen van kwantoren en probeer ik te verklaren hoe de betekenis en vorm tot stand zijn gekomen.

Al komt voor in de volgende universele kwantoren; *alles, allemaal, altijd, overal*. De interpretatie van *al* in de kwantoren is identiek aan de betekenis van *al* in combinatie met een zelfstandig naamwoord. Dit is terug te zien in *altijd* waar eigenlijk *al de tijd* of *te allen tijde* bedoeld wordt (vergelijk met het Engelse *all the time*). *Alles* werd, zoals we in hoofdstuk 1 hebben gezien, *al* in het Middelnederlands gebruikt. De herkomst van *alles* is niet geheel duidelijk, er zijn twee mogelijkheden die elkaar wellicht in de hand hebben gewerkt. De eerste verklaring is dat *alles* een genitiefvorm van *al* is. In het Middelnederlands werd er nog gebruik gemaakt van een naamvalstelsel met vier naamvallen, waaronder de genitief. De genitiefvorm van *al* was *alles*. Toen het naamvalstelsel buiten gebruik begon te raken zijn er enkele restanten van naamvalsvormen versteend en overgebleven, waaronder mogelijk *alles*. De tweede verklaring is dat *alles* afstamt van het verwante Hoogduitse genitief *allez* dat een vergelijkbare betekenis heeft. Deze verklaring is plausibel, in het Middelnederlands kwam *al(les)* vaak voor in teksten met Hoogduitse invloeden. Omdat er geen moedertaalsprekers beschikbaar zijn blijft het antwoord op de vraag hoe *alles* ontstaan is onduidelijk, mogelijk hebben beide verklaringen invloed gehad.

De andere universele kwantoren zijn mogelijk allemaal afgeleid van *al*, *overal* werd in het Vroegnieuwlands vaak nog los van elkaar geschreven (*over al*), en is over tijd samengesmolten tot één woord. *Overal* wordt in hoofdstuk 3.3 apart besproken, omdat de structuur van *overal* iets anders lijkt te zijn dan de andere universele kwantoren.

Allemaal komt volgens de etymologiebank van het Middelnederlandse *altemale*, wat bestaat uit *al* en *te male* (Philippa et al., 2003-2009²⁸). *Te male* betekende ‘tegelijktijd’ of ‘samen’ en *al* vervulde hier volgens de etymologiebank een versterkende functie. Dit lijkt

²⁸ Geraadpleegd via etymologiebank.nl

vreemd, omdat *allemaal* een universele betekenis heeft. Het is daarom aannemelijker dat *al* een universele functie vervult. De universele *al* heeft dan bereik over *te male* en kwantificeert alle leden van een bepaalde set.

Altijd is de samengetrokken versie van *al de tijd*, waarbij *al* met de universele interpretatie alle mogelijke tijden aangeeft. Dit is nog terug te zien in het gerelateerde Engelse *all the time*, waar *all* en het lidwoord niet samengetrokken zijn, *all* heeft bereik over het geheel van alle tijden en geeft een universele interpretatie.

3.3 Overall

Net als *allemaal* en *altijd* moet *overall* compositioneel zijn en dus uit elkaar te halen zijn, waarschijnlijk bestaat het uit *over* en *al*. Het gerelateerde Engelse *all over* en *overall*²⁹ lijken dit te bevestigen. Als we aannemen dat *al* hier dezelfde functie heeft als in de andere universele kwantoren, wat heeft *over* hier dan precies voor functie?

In elke kwantor heeft *al* een set nodig om de universele betekenis op los te kunnen laten. Een kwantor moet immers iets kwantificeren. In het vorige hoofdstuk waren dat voor *allemaal* en *altijd* *te male* en *tijd*, respectievelijk. Maar hoe zit dat voor *overall*? *Overall* heeft te doen met locaties, het geeft aan dat iets op alle locaties aanwezig is. Het is daarom aannemelijk dat *over* een locatie aangeeft waar *al* een universele betekenis aan geeft.

Elke zin moet een subject hebben. In het Nederlands kan *er* gebruikt worden om een subject toe te voegen in een zin waar deze niet aanwezig is. In *overall* kan *er* gebruikt worden om aan de verplichting te kunnen voldoen dat een kwantor een subject nodig heeft waar het *over* kan kwantificeren. *Er* vervult immers vaker de rol van het lege subject. Als deze theorie klopt, waarom is het dan *overall* en niet *eral*? Mijn theorie is dat *over* gebruikt wordt omdat dit een voorzetsel is die gebruikt wordt bij het aangeven van een locatie. In *overall* selecteert *al* de locaties uit de set en wordt het met een voorzetsel van locatie en het subject *er* gecombineerd om zo een universele kwantor van locatie te creëren. Ik heb geen definitief bewijs voor mijn hypothese, maar wel een aantal aanwijzingen die er op wijzen dat *er* in *overall* gerelateerd is aan het expletieve subject. Zo kan *overall* het beste gecombineerd worden met indefiniete NP's, zoals in (45) geïllustreerd wordt. Expletieve subjecten combineren ook alleen met onbepaalde NP's (Drijkoningen, 2012).

- (45) a. Overall hebben demonstranten agenten bekogeld.
 b. ?Overall hebben de demonstranten de agenten bekogeld.
 c. ?Overall hebben demonstranten de agenten bekogeld.
 d. ?Overall hebben de demonstranten agenten bekogeld.

Een expletieve constructie levert een generieke lezing op van een zin (Bennis, 1986 en Diesing, 1992 in Drijkoningen, 2012). Bij *overall* is dit ook het geval, zie (46):

²⁹ *Overall* heeft niet dezelfde betekenis als *overall*, maar eerder 'over het algemeen'. Toch is het relevant om *overall* te noemen omdat het ontstaan ervan waarschijnlijk gerelateerd is aan het Nederlandse *overall*.

(46) Overall liggen papieren. [existentieel]

(45a) t/m (45c) zijn niet geheel fout, maar lijken minder aanvaardbaar dan (45a). De reden hiervoor is mogelijk dat er in *overall* begonnen is als een expletief subject. Naar verloop van tijd is *overall* minder compositioneel geworden en zijn de kenmerken van de afzonderlijke onderdelen van het woord afgesleten. Hierdoor heeft *overall* zijn eigen kenmerken gekregen die het mogelijk maken om te combineren met definiete NP's, terwijl een restant van de eerdere fase waar alleen indefiniete NP's werden gekozen nog overblijft in de hogere aanvaardbaarheid van (45a). Dit is ook te zien aan het gebruik van *overall* met definiete of indefiniete NP's. In het CHN komt ongeveer 10 duizend keer *overall* + indefiniete NP voor, tegenover 2 duizend keer *overall* + definiete NP. De theorie die ik hier heb opgesteld is verre van compleet, en er kan in volgend onderzoek nog meer onderzoek gedaan worden naar *overall* en andere complexe universele kwantoren.

3.4 Andere universele gebruiken van *al*

We hebben in het hoofdstuk over *als* (2.2.4) al gezien dat herhaling van *als* een versterking van de betekenis oplevert. Voor *al* is dit ook mogelijk, zoals met *al met al*. Deze uitdrukking betekent iets in de trant van 'alles bij elkaar' en heeft dus een universele betekenis. Het verdubbelen van *al* geeft hier een universele betekenis aan. In het Engels is deze uitdrukking ook in gebruik, op dezelfde manier als in het Nederlands; *all in all*. *Al met al* staat meestal aan het begin van de zin en zorgt voor inversie van het subject en de persoonsvorm, zoals in (47b). Daarnaast kan het na de persoonsvorm staan, zoals in (47c).

- (47) a. Het was een geslaagd feestje
 b. Al met al was het een geslaagd feestje.
 c. Het was al met al een geslaagd feestje.

Daarnaast is er het onbepaalde voornaamwoord *al*, zoals in (48). Hierin kwantificeert *al* een subcategorie van mensen en/of dingen die aan de voorwaarden voldoen. De voorwaarden worden opgesteld door middel van de context. Deze vorm van *al* kan alleen in de Spec.DP voorkomen. Deze functie lijkt op het zelfstandig gebruik van *al* in de interpretatie van *alles wat bestaat*, de universele *al* kwantificeert welke mensen uit de context aangesproken worden. In het huidige Nederlands kan *al* hier ook weggelaten worden, wat er op wijst dat *al* in zinnen als (48) zijn functie verloren is en dus geen verplicht onderdeel meer is van de constructie. Mogelijk is de functie van *al* als onbepaald voornaamwoord langzaam aan het verdwijnen in het Nederlands.

(48) Al degenen die hun werk af hebben kunnen naar huis.

Volgens de etymologiebank betekent *desalniettemin* letterlijk 'in weerwil van dat alles' (*des* – 'van dat', *al* – 'alles', *niettemin*) (Philippa, Debrabandere, Quak, Schoonheim, en van der Sijs, 2003-2009³⁰). Hierin heeft *al* dus ook een universele betekenis, vergelijkbaar met het suffix *aal-* dat in het Middelnederlands al werd gebruikt in

³⁰ Geraadpleegd via etymologiebank.nl

samenstellingen om een universele interpretatie te geven aan de samenstelling. *Desalniettemin* is een bijvoeglijk bijwoord, en wordt op dezelfde manier gebruikt als *al* als voegwoord, aan het begin van de bijzin met inversie als gevolg. Daarnaast zijn er nog uitdrukkingen als *alles of niets*, *bovenal*, *allerlei* en *alom* waar *al* ook een universele betekenis heeft.

4. *Al* als versterker

Al wordt in gesproken taal regelmatig gebruikt om een uitdrukking te versterken. *Al* wordt in deze functie meestal aan een bijwoord toegevoegd om de betekenis van dat bijwoord te versterken. *Al* en *lang* hebben in (49a) een versterkende functie, de spreker is niet 'gewoon' blij dat de handeling is afgelopen, maar heel blij. Deze betekenis lijkt door de combinatie van *al* en *lang* tot stand te komen, ze kunnen niet afzonderlijk van elkaar in deze constructie voorkomen. *Al* en *lang* hebben bereik over *blij* en geven daar een oordeel over. Daarnaast hebben *al* en *lang* bereik over elkaar en versterken ze de betekenis van elkaar. (49b) verschilt van (49a) in de verplichte aanwezigheid van *al*; in (49b) kan *al* weggelaten worden. In (49b) geeft *weer* *al* aan dat het niet de eerste keer is dat de persoon op een plaats komt, *al* lijkt deze betekenis nog extra lading te geven. In dit opzicht is de functie van *al* hier vergelijkbaar met de functie als focuspartikel, de schaal die gebruikt wordt is tijd en de periode dat de persoon niet aanwezig is in (49b) is kort.

- (49) a. Ik ben al lang blij dat het klaar is
b. Ben je er nou alweer?

Al kan gecombineerd worden met ook:

- (50) Ga jij nou ook al zo doen?

De combinatie van *ook* en *al* heeft ook een versterkende functie. (50) heeft een negatieve lading, en deze negatieve lading wordt door zowel *nou* als *ook* en *al* versterkt. Alle drie hebben ze bereik over *zo doen* en ze hebben ook bereik over elkaar. Deze vorm van *al* kan onder het focuspartikel *al* geschaard kunnen worden. Het stelt een aantal alternatieven op een geeft een oordeel over de zin ten opzichte van deze geordende alternatieven. De schaal die in deze zin gebruikt wordt is die van tijd, en dus is hier sprake van de temporele functie van het focuspartikel *al*.

- (51) a. Hij is al lang weg.
b. *hij is lang weg.
c. *he is all long gone.
d. he is long gone.

In tegenstelling tot het Engels moet in het Nederlands *al* gebruikt worden in (51) om uit te drukken dat er veel tijd verstreken is sinds het tijdstip dat de persoon vertrokken is. Hierin zie je *al* de interpretatie van *al* als focuspartikel terug, de periode dat de stelling waar is is lang.

Al kan ook als prefix een versterkende functie vervullen. Volgens de etymologiebank komt het woord *algemeen* van *al* en *gemeen* (Philippa, Debrabandere,

Quak, Schoonheim & van der Sijs, 2003-2009; Van Veen & Van der Sijs, 1997³¹). *Al* vervulde hier een versterkende functie bij het woord *gemeen*, wat in het Middelnederlands de betekenis had die wij nu hebben voor *algemeen*.

4.1 *Al* en *als* als *steeds*

Als en *al* kunnen in de volgende zinnen voorkomen:

- (52) a. Het probleem werd *als* maar groter.
b. De auto ging *al* maar sneller en sneller de berg af.

De betekenis in deze zinnen is enigszins te vergelijken met die van *steeds* en *meer en meer*. In zekere zin heeft het hier dus ook een versterkende functie. *Al* en *als* zijn in deze zinnen onderdeel van het bijvoeglijke constituent, net als *maar*, waar het vrijwel altijd samen mee voorkomt. Dit gebruik van *al* is voornamelijk onderdeel van de spreektaal, en zal niet snel in geschreven teksten voorkomen.

Ook bij deze zinnen zie je dat *al* bereik heeft over *groter* en *sneller en sneller*, en daardoor heeft het een versterkende functie. De functie van *al* is hier mogelijk vergelijkbaar met die van het focuspartikel, het heeft bereik over de bijvoeglijk naamwoorden en velt hier een oordeel over. Opvallend is dat *als* hier klaarblijkelijk ook voor gebruikt kan worden, terwijl *als* over het algemeen niet als een partikel gezien wordt. *Maar* kan daarentegen wel functioneren als een focuspartikel.

4.2 *Al* en *maar*

In Foolen (1993) komt *al* kort voorbij in het hoofdstuk over *maar* als versterkend element. *Maar* kan in combinatie met *al* en *te* voorkomen met als resultaat een intensiverende functie, zoals in (53). Volgens Foolen kan in (53a) *maar al te* vervangen worden door *erg*, al geeft dit niet precies dezelfde betekenis. *Maar al te* impliceert dat het niet vanzelfsprekend is dat de situatie op deze manier geëindigd is. Een ander (meestal negatiever) scenario was denkbaarder en daarom is er des te meer reden om blij te zijn. In (53b) zou *maar al te* op dezelfde manier vervangen kunnen worden door *heel*, al heeft dit ook niet exact dezelfde gevoelswaarde. In (53b) wekt *maar al te* de indruk dat de luisteraar al meerdere keren aangesproken is op hetzelfde onwenselijke gedrag, en dat de spreker het zat is om de luisteraar hier op te blijven wijzen.

- (53) a. We hebben geen klacht ingediend. We waren *maar al te* blij dat we er zonder kleerscheuren vanaf waren gekomen.³²
b. Je weet *maar al te* goed dat je dat niet moet doen.

Foolen (1993) noemt *maar* hier een modaal partikel; partikels die vooral in spreektaal voorkomen, vaak niet verplicht zijn en niet veel toevoegen aan de propositionele inhoud

³¹ Geraadpleegd via etymologiebank.nl

³² (53a) is overgenomen uit Foolen (1993), waar het voorkomt als (30) P. 187.

van de zin. Het is daarom redelijk om aan te nemen dat *al* hier ook een modaal partikel is die een versterkende functie heeft.

5. Overeenkomsten tussen de betekenissen

Nu ik alle functies van *al* heb besproken, kan er gekeken worden naar overeenkomsten. Volgens Barbiers (1995) hebben focuspartikels slechts één betekenis, die onder invloed van de context anders geïnterpreteerd kan worden. Kan deze hypothese doorgetrokken worden naar de andere gebruiken van *al*? Kunnen we overeenkomsten vaststellen tussen de interpretaties van *al* en één centrale betekenis opstellen? Dit onderzoek is hier misschien niet uitgebreid genoeg voor, maar ik kan een poging wagen. Eerst zal ik een overzicht geven van de mogelijke interpretaties die in dit onderzoek besproken zijn en vervolgens zal ik de overeenkomsten tussen de interpretaties bespreken.

- Focuspartikel
Het focuspartikel *al* legt de focus op (een deel van) de zin, geeft hier een oordeel over en creëert alternatieven die scalair geordend zijn. De invulling van de schaal wordt door de context gedaan. Daardoor kan de exacte betekenis van het focuspartikel per zin verschillen, maar er is een overkoepelende betekenis die op elk focuspartikel *al* van toepassing is; de periode dat de propositie waar is is lang, en de periode waarin de propositie niet waar is, is kort.
- Universeel *al*
De universele interpretatie van *al* is de meest voorkomende functie van *al*. Het kan als zelfstandig naamwoord gebruikt worden, als bijvoeglijk naamwoord en als pre-determiner. Deze vorm van *al* kwantificeert een set. De criteria voor de set worden door de context bepaald. *Al* is in universele kwantoren in eerste instantie als versterkend element toegevoegd, en draagt bij aan de universele betekenis van de kwantor. Als zelfstandig naamwoord heeft *al* (en zijn genitiefvorm *alles*) een puur universele betekenis, het verwijst naar *alles dat er bestaat*.
- *Al* als voegwoord
Het voegwoord is ontstaan uit versterkend *al* die aan conditionele bijzinnen werd toegevoegd. Het kan een tegenstellende functie hebben en in sommige dialecten van het Nederlands een concessieve functie. Het voegwoord bevindt zich altijd in CP en leidt een onderschikkende bijzin in. Het zorgt voor inversie van persoonsvorm en onderwerp in de bijzin.
- Daar zaten zeven kikkertjes al in een boerensloot
Al in de kinderliedjes komt in de Spec.PP voor en kan alleen gebruikt worden voor locatieaanduidingen. Deze vorm van *al* is niet meer productief, het komt alleen nog voor in rijmpjes en liedjes die niet representatief (meer) zijn voor het huidige Nederlands. De functie van deze vorm van *al* lijkt de focus te leggen op de locatie, en wordt mogelijk alleen gebruikt als opvulling in de zin.

- o Versterkend *al*

Al heeft als een soort modaal partikel een versterkende functie die een specifieke gevoelswaarde bij zich draagt. Daarnaast is de *al* uit de complexe universele kwantoren ontstaan uit de versterkende functie en zijn deze twee functies nauw verwant.

Maar al te komt in een vaste vorm voor, de constructie is niet (meer) productief. Het heeft ook een vaste plek in de zin, het volgt altijd de persoonsvorm op. Deze constructie heeft een versterkende functie op het adjectief waar het aan vooraf gaat. Het komt dus altijd met een adjectief voor en is onderdeel van de AP.

Hoe aannemelijk is het nu dat bijvoorbeeld het voegwoord *al* en het focuspartikel *al* één en hetzelfde woord zijn? Hiervoor kunnen we evidentie vinden in andere woorden die meerdere functies dienen in het Nederlands. Zo kan *maar* net als *al* als voegwoord voorkomen, als focuspartikel en ook als versterkend element, zoals in tabel 1 te zien is. Naast *maar* zijn er nog meer focuspartikels die meerdere functies kunnen vervullen, ongetwijfeld nog meer dan die in tabel 1 opgenomen zijn. Een ander argument voor de verbinding van de functies is het feit dat sommige functies van *al* zich op een vergelijkbare manier gedragen. Zo noemde ik eerder al dat zowel aan het focuspartikel als aan het voegwoord *al* ook kan worden toegevoegd. De argumenten die ik hier noem zijn niet waterdicht, maar ze wijzen op zijn minst in de richting van een relatie tussen verschillende functies van *al* en dus ben ik van mening dat een unificatie van de functies onder één centrale betekenis wenselijk en mogelijk is.

Tabel 1: verschillende focuspartikels en de andere functies die ze kunnen vervullen

	Focuspartikel	Voegwoord	Versterker	Zelfstandig naamwoord	Bijvoeglijk naamwoord
Al	x	x	x	x	x
Ook	x		x		
Maar	x	x	x	x	
Slechts	x				x
Alleen	x		x		x

Ik stel daarom voor dat de centrale betekenis van *al* een universele betekenis is. Dit lijkt een vaag begrip, en nauwelijks een echte betekenis, maar om alle functies van *al* te kunnen vangen is een abstracte betekenis noodzakelijk. Deze betekenis wordt door de verschillende functies van *al* verder ingevuld. De meest expliciete uiting van deze betekenis is die van *al* als zelfstandig naamwoord en bijwoord. In deze functie geeft *al*

letterlijk alle items in een set aan. Ook in de universele kwantoren is de universele betekenis van *al* duidelijk, het selecteert alle items die door de rest van de kwantor bepaald worden, dus een locatie in *overal* en een tijd in *altijd*. Zoals al eerder duidelijk werd is *al* in het voegwoordelijke gebruik geen echt voegwoord. De betekenis van het ‘voegwoord’ *al* is vergelijkbaar met de Engelse uitdrukking *all things considered*. Neem bijvoorbeeld *al is het slecht weer, ik ga naar het strand*. Als je alle factoren meeneemt in de beslissing besluit ik naar het strand te gaan, ook al zijn de omstandigheden niet ideaal. In het voegwoord *al* is dus ook een universele betekenis terug te vinden. Bij het focuspartikel is de universele betekenis iets minder expliciet aanwezig en moeten we iets abstracter te werk gaan om het focuspartikel *al* bij de rest van de gebruiken te kunnen voegen. Daarnaast hebben zijn in hoofdstuk 2 twee verschillende betekenissen van het focuspartikel genoemd. De betekenis van Barbiers (1995) van het focuspartikel *al* is dat de periode dat de propositie waar is lang is, en de periode dat de propositie niet waar is kort is. Deze betekenis kan gelinkt worden aan de universele betekenis, immers is bij een universele betekenis de periode dat de propositie waar is ook lang. Mijn betekenis van *al* als focuspartikel houdt in dat *al* een deel van een set selecteert en daar bereik over heeft. Bij de zin *ik heb al 100 euro gespaard* worden alle euro’s in de 100 euro geselecteerd, niet een deel maar het hele bedrag. Het heeft dan bereik over alle leden die geselecteerd zijn en dus komt ook hier de universele betekenis terug. In principe zijn beide betekenissen mogelijk, maar mijn voorkeur gaat uit naar de laatste optie en dus zal ik dit aannemen als de invulling van de centrale betekenis door het focuspartikel *al*.

Nu de centrale betekenis is vastgesteld, kan de laatste deelvraag beantwoord worden en kunnen we kijken of de invulling van de centrale betekenis voorspeld kan worden door middel van de context.

6. De interpretatie van *al* voorspellen met behulp van de context

Tabel 2: de verschillende functies van *al* met de bijbehorende positie in de syntactische structuur

Soort <i>al</i>	Positie	Voorbeeld
Focuspartikel	Binnen VP, PP of DP	- Al in Utrecht wilden de kinderen chips eten. - 100 euro al heb ik gespaard.
Voegwoord	Op SpecCP-positie	Al is het mooi weer, ik ga niet weg.
Zelfstandig naamwoord	Binnen DP, op NP-positie	Jij bent mijn al.

Pre-determiner	Op SpecDP-positie	Ik heb al mijn spullen ingepakt.
Al in een boerensloot	Op SpecPP-positie	Ik heb een potje met vet, al op de tafel gezet

De vraag is nu, kunnen we aan de syntactische positie van *al* zien welke betekenis van toepassing is? Als we naar het schema in tabel 2 kijken lijkt dit inderdaad te kunnen. Staat *al* op de NP-positie dan is er vanzelfsprekend sprake van het zelfstandige universele *al*. Binnen de DP kunnen nog twee functies van *al* voorkomen, namelijk de functie van focuspartikel en van de pre-determiner. Het verschil met het zelfstandige gebruik van *al* is dat het focuspartikel en de pre-determiner nooit op de NP-positie staan. Het focuspartikel staat altijd op de eerste of laatste plaats in de DP, en de pre-determiner altijd vóór het lidwoord. Het onderscheid tussen het focuspartikel en de pre-determiner kan gemaakt worden door te kijken naar de aanwezigheid van een lidwoord, een pre-determiner heeft namelijk altijd een bepaald lidwoord of een bezittelijk voornaamwoord nodig waar het aan voorafgaat, terwijl het focuspartikel in een DP alleen met het zelfstandig naamwoord en soms een telwoord voorkomt. Het focuspartikel kan ook binnen een PP voorkomen, en hier staat het ook altijd op de eerste of de laatste plaats. *Al* in *al in een boerensloot* staat ook binnen een PP, en deze is dus met behulp van alleen de syntactische structuur niet te onderscheiden van het focuspartikel. Aangezien de functie van *al* in *al in een boerensloot* niet meer productief is, is het altijd duidelijk wanneer deze functie van *al* gebruikt wordt, het is dan altijd een regel uit een kinderliedje.

De enige vorm van *al* die in de SpecCP voorkomt is het voegwoord. Hierdoor is ook altijd aan de syntactische structuur te zien wanneer er sprake is van deze functie van *al*. Dit gebruik van *al* is een interessant onderwerp voor verder onderzoek, omdat het niet functioneert als andere voegwoorden die traditioneel in C staan. Mogelijk is deze vorm van *al* geen voegwoord maar kan het onder een andere functie van *al* ondergebracht worden, of is het een nieuwe functie van *al* die ik in dit onderzoek niet genoemd heb.

Uitdrukkingen als *al met al* en *al dan niet* kunnen los van het lemma *al* opgeslagen zijn in het lexicon, omdat de constructie als geheel een eigen betekenis creëert die niet langer bestaat uit de betekenissen van de individuele elementen van de constructie bij elkaar genomen. Hierdoor zijn deze uitdrukkingen waarschijnlijk ook in zijn geheel opgeslagen.

Als heeft deels de betekenis van *al* behouden, maar heeft ook veel meer andere functies die niet per se aan *al* terug te leiden zijn. Het is daarom lastig om te zeggen of *als* als eigen lemma in het lexicon voorkomt of dat het onder *al* valt. Naar mijn mening is *als* daadwerkelijk een onderdeel geweest van *al*, maar is dit niet langer het geval en is het een eigen lemma, die soms dezelfde functie heeft als *al*. Ik ben daarom van mening dat *als* onder een eigen lemma in het lexicon is opgeslagen.

Op basis van dit onderzoek kunnen we deels bepalen welke interpretatie *al* krijgt als we kijken naar de syntactische context. Er zijn een aantal posities in de zin waar

slechts één functie van *al* kan voorkomen. Het voegwoord komt altijd in de CP voor, en het zelfstandige universele *al* staat altijd in de NP. Toch blijft het lastig om puur op basis van deze context vast te stellen welke interpretatie *al* krijgt. Er zijn immers maar een beperkt aantal plekken in een syntactische structuur dus overlap van posities en interpretaties is onvermijdelijk. Zo kunnen het focuspartikel en de pre-determiner beiden in de DP voorkomen, al kan je ze meestal onderscheiden door te kijken naar de aanwezigheid van een bepaald lidwoord of NumP. Ook de verschillende functies van het voegwoord *al* zijn niet door middel van de syntactische omgeving te bepalen, ze staan altijd op dezelfde plek. Ook de argumenten die ze kiezen zijn hetzelfde. Bij het gebruik van concessief *al* komt in de hoofdzin vaak het woord *toch* voor, omdat het een soort tegenstellende zin is. Bij een conditionele zin is dit niet het geval, en dit is een instrument om de interpretatie van het voegwoord vast te kunnen stellen wanneer de syntaxis tekort schiet.

7. Discussie

Al heeft voor zover we terug in de tijd kunnen kijken altijd een universele en versterkende functie gehad. Zelfs *al* als voegwoord van toegeving is al in het Middelnederlands aangetroffen. Veel functies van *al* zijn gedurende de hele geschiedenis van het Nederlands tot aan het heden in gebruik gebleven. We hebben ook gezien dat er veel woorden uit *al* zijn ontstaan en dat universele kwantoren en een aantal voegwoorden ook *al* bevatten. *Al* geeft in elk van zijn functies een enigszins andere betekenis. Zoals uit dit onderzoek blijkt is de betekenis van een woord als *al* dus moeilijk in één woord te vatten, er zijn enorm veel interpretaties van *al*, er zijn ongetwijfeld nog gebruiken die in dit onderzoek niet meegenomen zijn. *Al* is in dit opzicht niet anders dan zijn medepartikels, partikels staan er om bekend dat ze geen één-op-één relatie hebben met hun betekenis. Toch heb ik in dit onderzoek geprobeerd zo veel mogelijk gebruiken uit te leggen en te verklaren, en zo veel mogelijk gebruiken aan elkaar te verbinden. De centrale betekenis die ik heb opgesteld is zonder twijfel nog bij te schaven en te verfijnen. Wat in ieder geval uit dit onderzoek geconcludeerd kan worden is dat hoe verschillend de functies van *al* ook lijken, ze liggen onder de oppervlakte dichter bij elkaar dan je denkt.

De plaats waar *al* voorkomt in de syntactische structuur lijkt deels te bepalen welke interpretatie van *al* er in de context nodig is. Veel functies van *al* hebben een unieke plek in de syntactische structuur waar geen andere vorm van *al* voor kan komen. Soms is het aan de andere elementen in een zin te zien welke interpretatie van *al* er op zijn plaats is, zoals bij de pre-determiner *al* en het focuspartikel. Toch is de syntactische structuur niet alles, de voegwoorden komen altijd op dezelfde plek voor en dus is op basis van de syntactische structuur geen conclusie te trekken over de interpretatie van *al*. De context, en dan vooral de hoofdzin, kan meer licht werpen op de kenmerken van het voegwoord, bij een concessief voegwoord is er een tegenstelling aanwezig en bij een conditioneel voegwoord een voorwaarde.

Hoewel ik heb geprobeerd zo veel mogelijk functies van *al* in dit onderzoek mee te nemen zijn er ongetwijfeld meer voorkomens van *al* die niet onder één van de functies vallen die ik hier heb besproken. Hopelijk kunnen deze in toekomstig onderzoek

besproken worden en kunnen ze onder de hier voorgestelde betekenis van *al* ondergebracht worden. Ik zal in het volgende hoofdstuk nog een aantal aanbevelingen doen voor vervolgonderzoek over *al* en andere bijwoorden en partikels.

8. Conclusie

In dit onderzoek naar de functies van *al* in het Nederlands heb ik geprobeerd de volgende deelvragen te beantwoorden:

- I. Wat is de geschiedenis van *al* in het Nederlands, welke betekenissen heeft het van het Oudnederlands tot het Modern Nederlands gehad?
- II. In wat voor syntactische contexten wordt *al* in het huidige Nederlands gebruikt en wat voor interpretatie heeft het daar?
- III. Kan er een verband gelegd worden tussen de verschillende interpretaties van *al*?
- IV. Kan de functie die *al* in een zin heeft gelinkt worden aan de syntactische context waarin het voorkomt?

In hoofdstuk 1 heb ik de eerste deelvraag beantwoord waaruit geconcludeerd kan worden dat *al* altijd een universele betekenis heeft gehad, en ook altijd als voegwoord en focuspartikel gediend heeft. Veel van de oudere betekenissen zijn nu nog steeds in gebruik, al zijn ze soms uitgebreid of juist ingeperkt in het gebruik. In hoofdstuk 2, 3 en 4 heb ik de tweede deelvraag beantwoord en heb ik verschillende functies van *al* in het Nederlands uiteengezet. Deze functies heb ik in hoofdstuk 5 samengevat en samengevoegd om één centrale betekenis voor *al* te creëren; de universele betekenis. Tenslotte heb ik in hoofdstuk 6 de verschillende invullingen van de centrale betekenis gelinkt aan de plaats van *al* in de syntactische structuur en heb ik vastgesteld dat je met behulp van deze informatie redelijk goed kan voorspellen welke functie van *al* er in een zin op zijn plaats is. In de situaties waar de syntactische informatie tekort schiet kan er door middel van semantische informatie vaak uitgevogeld worden welke functie van *al* er van toepassing is in een zin.

Ik heb in dit onderzoek een aantal vragen over *al* in het Nederlands beantwoord, en tegelijkertijd zijn er nieuwe vragen opgeroepen die in toekomstig onderzoek verder uitgezocht kunnen worden. In het volgende hoofdstuk doe ik een aantal aanbevelingen voor vervolgonderzoek.

Vervolgonderzoek

Een vergelijking met partikels uit andere (Germaanse) talen kan relevant zijn en kan ons mogelijk meer vertellen over het gebruik van partikels. Zo kan er gekeken worden naar Engelse universele kwantoren en bijvoorbeeld *already* om te zien of er een gelijkenis te vinden is met het Nederlands zoals in eerdere onderzoeken al met bijvoorbeeld Duits is gedaan met andere partikels.

In dit onderzoek is mijn inziens nog niet genoeg aandacht gegeven aan de complexiteit van *als*. Ik heb in dit onderzoek lang niet alle functies van *als* mee kunnen nemen en het zou in verder onderzoek mogelijk interessant zijn om verder te kijken naar de distributie van *als* in het Nederlands. Daarin zouden de verschillen tussenzijdige en onzijdige woorden en tussen *mass* en *count* nouns. Ook de theorie die ik in 2.2.2 heb genoemd over het toevoegen van *ook* aan concessieve bijzinnen in het huidige Nederlands is mogelijk een vruchtbaar onderwerp. Er kan door middel van enquête-onderzoek met moedertaalsprekers bijvoorbeeld onderzocht worden of *ook* daadwerkelijk vaker aan concessieve bijzinnen toegevoegd wordt.

Al als voegwoord is ook een onderwerp waar meer onderzoek naar gedaan kan worden. Waarom staat *al* in de SpecCP positie en niet in C? Kan het wel geassocieerd worden als voegwoord als het zich syntactisch gezien niet hetzelfde gedraagt als zijn soortgenoten? Ik heb in dit onderzoek geen antwoord kunnen vinden op deze vragen en dus zou het interessant zijn als er hier theorieën over gepubliceerd worden.

Daarnaast kan er nog gekeken worden naar de syntactische contexten van andere woorden die net als *al* in veel verschillende contexten voorkomen om te zien of de interpretatie daar ook voorspeld kan worden met behulp van de syntactische context.

Ik heb in dit onderzoek vooral vertrouwd op mijn eigen oordelen over het Nederlands, omdat ik moedertaalspreker van het Nederlands ben. Toch kan het zijn dat er andere moedertaalsprekers zijn die het niet eens zijn met de oordelen die ik in dit onderzoek heb gegeven. Ik heb daarom regelmatig in mijn omgeving geïnformeerd of zij het eens zijn met mijn oordelen en ik hoop daarmee zo goed mogelijke oordelen te hebben gegeven.

Ik heb met dit paper geprobeerd een bijdrage te leveren aan het onderzoek naar het gebruik van bijwoorden als *al* in het Nederlands. In dit onderzoek heb ik geprobeerd de geschiedenis van de betekenissen van *al* uiteen te zetten, de betekenissen te verklaren en aan elkaar te verbinden. Door de geschiedenis van *al* in de loop van de geschiedenis te beschrijven kunnen we verklaren waar de huidige functies van *al* vandaan komen. We hebben gezien dat veel functies van *al* in het huidige Nederlands al in het Middelnederlands voorkwamen. Ook hebben we vast kunnen stellen dat een aantal woorden, zoals de universele kwantoren en voegwoorden als *alhoewel*, *al* bevatten.

Na het beschrijven en vergelijken van alle verschillende functies zien we dat de betekenissen dicht bij elkaar liggen en vrijwel allemaal onder één lemma *al* geplaatst kunnen worden. Mijn theorie is dan ook dat alle functies van *al* die ik in dit onderzoek besproken heb in het lexicon onder één lemma opgeslagen worden. Dit lemma heeft een universele betekenis als centrale betekenis. Aan de hand van de context waarin ze geplaatst wordt deze komen de verschillende functies tot uiting. Aan de hand van de plaats in de syntactische structuur kan redelijk goed voorspeld worden welke functie van *al* er in een zin van toepassing is. De plaats van het woord in de zin en de argumenten die het bij zich kiest kunnen ons vertellen welke interpretatie van *al* er nodig is in een

bepaalde zin. Ik hoop met dit onderzoek de complexiteit van *al* een beetje vereenvoudigd te hebben en te laten zien dat uiteenlopende functies verenigd kunnen worden.

9. Bibliografie

Al. (z.d.-a). In *Het Oudnederlands Woordenboek*. Geraadpleegd op 22 november 2021, van <https://gtb.ivdnt.org/iWDB/search?actie=article&wdb=ONW&id=ID1803&lemma=al&domein=0&conc=true>

Al. (z.d.-b). In *Het Oudnederlands Woordenboek*. Geraadpleegd op 22 november 2021, van <https://gtb.ivdnt.org/iWDB/search?actie=article&wdb=ONW&id=ID5015&lemma=al&domein=0&conc=true>

Al. (z.d.-c). In *Het Oudnederlands Woordenboek*. Geraadpleegd op 22 november 2021, van <https://gtb.ivdnt.org/iWDB/search?actie=article&wdb=ONW&id=ID2154&lemma=al&domein=0&conc=true>

Al. (z.d.-d). In *Het Oudnederlands Woordenboek*. Geraadpleegd op 22 november 2021, van <https://gtb.ivdnt.org/iWDB/search?actie=article&wdb=ONW&id=ID2155&lemma=al&domein=0&conc=true>

Al. (z.d.-e). In *Het Middelnederlandsch Woordenboek*. Geraadpleegd op 22 november 2021, van <https://gtb.ivdnt.org/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=01142&lemma=al&domein=0&conc=true>

Al. (z.d.-f). In *Het Middelnederlandsch Woordenboek*. Geraadpleegd op 22 november 2021, van <https://gtb.ivdnt.org/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=01143&lemma=al&domein=0&conc=true>

Al. (z.d.-g). In *het Middelnederlandsch Woordenboek*. Geraadpleegd op 22 november 2021, van <https://gtb.ivdnt.org/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M000025&lemma=aal&domein=0&conc=true>

Al. (z.d.-h). In *Van Dale Online*. Geraadpleegd op 3 januari 2022, van <https://surfconext.vandale.nl/?dictionaryId=gwn&article=%7B%22search%22%3A%22al%22,%22index%22%3A1,%22type%22%3A%22EXACT%22,%22dictionaryId%22%3A%22gwn%22%7D&query=al>

Al. (z.d.-i). In *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Geraadpleegd op 25 maart 2022, van <https://gtb.ivdnt.org/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M003394&lemmodern=alhoewel&domein=0&conc=true>

Barbiers, L. C. J. (1995). The syntax and semantics of focus particles. In *The syntax of interpretation*. The Hague: Holland Academic Graphics. 43-88.

- Bobaljik, J.D. (2003). Floating quantifiers: Handle With Care. In: *The Second Glot International State-of-the-Article Book* 61, pp. 107-148.
- Broekhuis, H. (2013). *Syntax of Dutch: Adpositions and adpositional phrases*. Amsterdam University Press.
- Broekhuis, H., & den Dikken, M. (2018). Pre-Determiners. In *Syntax of Dutch* (pp. 943–1050). Amsterdam: Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.1515/9789048517602-005>
- Cirillo, R. (2009). *The syntax of floating quantifiers: stranding revisited*. Netherlands Graduate School of Linguistics [proefschrift].
- Corpus Hedendaags Nederlands - CHN (Versie 3.0)*. (October 2021). Geraadpleegd op 8 maart 2022. Beschikbaar via het Instituut voor de Nederlandse taal: <http://hdl.handle.net/10032/tm-a2-s8>
- De Rooy, J. (1965). *Als-of-dat: een semantisch-onomasiologische studie over enkele subordinerende conjuncties in het ABN, de Nederlandse dialecten en het Fries, vergelijkend-synchronisch beschouwd*, Doctoral dissertation, Assen: Van Gorcum. 53-55.
- De Vries, J. (1971). *Nederlands Etymologisch Woordenboek*, Leiden.
- De Vries, Matthias, & Lammert A. Te Winkel et al. (eds.). 1864–1998. *Woordenboek der Nederlandsche taal*. 's-Gravenhage [etc.]: Martinus Nijhoff [etc.].
- Dikken, M. D., & Broekhuis, H. (2012). *Syntax of Dutch: Nouns and Noun Phrases-Volume 2*. Amsterdam University Press.
- Drijkoningen, F. (2012). Het contra-indefinietheidseffect in het Nederlands. *Nederlandse Taalkunde*, 17(1), 71-100.
- Foolen, A. (1993). De betekenis van partikels: Een dokumentatie van de stand van het onderzoek met bijzondere aandacht voor maar [The meaning of particles: A research survey focusing on maar]. *Unpublished doctoral dissertation*. Nijmegen: Catholic University of Nijmegen.
- Foolen, A., van Gerrevink, R., Hogeweg, L., & Prawiro-Atmodjo, P. (2009). The placement of focus particles in Dutch. *Linguistics in the Netherlands*, 26(1), 51-63.
- Giusti, G. (2010). Floating quantifiers in Germanic. In *Grammar in progress* (pp. 137-146). De Gruyter Mouton.
- Hogeweg, L. (2009). The meaning and interpretation of the Dutch particle wel. *Journal of Pragmatics*, 41(3), 519–539.
- Neeleman, A., & van de Koot, H. (2021). The interpretation and distribution of temporal focus particles. *Natural Language & Linguistic Theory*, 1-43.
- Philippa, M., Debrabandere, F., Quak, A., Schoonheim, T. en van der Sijs, N. (2003-2009) *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands*, Amsterdam.

- Roehrs, D. (2020). Structure of Noun (NP) and Determiner Phrases (DP). In M. Putnam and B. Page (eds.) *The Cambridge Handbook of Germanic Linguistics*, chapter 23. 537-564.
- Van Bree, C., & van der Hee, J. (2002). Conditioneel al. *Taal & Tongval*, 15, 16, 158-183.
- Van der Wal, M. J. & Rutten, G. (2015). Over maar dat alleen maar aaneenschakelt In: S. Lestrade, P. de Swart & L. Hogeweg (Red.) (2015). *Addenda. Artikelen voor Ad Foolen* (pp. 523–537). Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Van der Wouden, T. (2000). Over zeker zeker? Zeker!. *Tabu*, 30, 63-89.
- Van Veen, P.A.F. en van der Sijs, N. (1997), *Etymologisch woordenboek: de herkomst van onze woorden*, 2e druk, Van Dale Lexicografie, Utrecht/Antwerpen.
- Vismans, R. (1994). *Modal particles in Dutch directives: a study in functional grammar* (Vol. 11). Amsterdam: IFOTT.